

Economisch - Statistische Berichten

48e JAARGANG - 25 SEPTEMBER 1963 - No. 2407

**COLLECTIEVE
PENSIOEN-VERZEKERING**

*Blijf bij
lees E.-S.B.!*

**gemeente
enschede**

*Bij het Sociografisch en Statistisch
Bureau van de Secretarie is vacant de
functie van*

PLAATSVERVANGEND HOOFD

HET BUREAU HEEFT EEN VEELZIJDIGE GEMEENTELIJKE EN REGIONAAL-MEDEWERKENDE TAAK, O.A. TEN AANZIEN VAN DE BELANGENGEMEENSCHAP TWENTEOOST GELDERLAND (30 GEMEENTEN). HET BUREAU BESTAAT UIT EEN SECTOR ONDERZOEK EN EEN SECTOR STATISTIEK/DOCUMENTATIE.

Taak: Het geven van dagelijkse leiding aan de sector Onderzoek (3 academici en 2 middelbare assistenten) en het verrichten van fundamenteel sociaal-wetenschappelijk onderzoek.

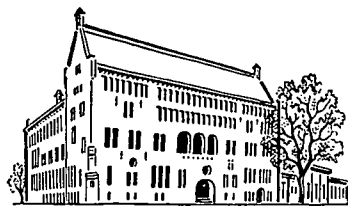
Eisen: Doctoraal examen in een van de sociale wetenschappen, bij voorkeur sociologie; meerdere jaren onderzoek-ervaring in overheidsdienst. Planoloog 1e klasse f 1.013 tot f 1.328 per maand, exclusief huurcompensatie.

Toelagen: Studietoelage-, premiespaar- en ziektekostenregeling (I.Z.A.) van toepassing.

Woning: Aan toewijzing van een woning aan gehuwden zal worden medegewerkt; eventueel zeer gunstige financiering eigen woning. Reiskosten voor wekelijks gezinsbezoek worden vergoed; tegemoetkoming in de pensioenkosten 90%. Volledige verhuiskostenvergoeding; 10% van de bezoldiging voor inrichtingskosten.

Sollicitatie: Wie het voornemen heeft te solliciteren wordt verzocht dit schriftelijk, met duidelijke vermelding welke functie het betreft, mede te delen aan de Chef van de afdeling Personeelszaken van de gemeentesecretarie. Een sollicitatieformulier zal daarna worden toegezonden.

Adviezen
bij de keuze
van beleggingen
en het sluiten
van alle
verzekeringen

R. MEES & ZONEN

**BANKIERS EN ASSURANTIEMAKELAARS
ROTTERDAM**

AMSTERDAM / 's-GRAVENHAGE / DELFT
SCHIEDAM / VLAARDINGEN / ALBLASSERDAM

**ECONOMISCH-
STATISTISCHE BERICHTEN**

Uitgave van de
Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.
Telefoon redactie: (010) 5 29 39. Administratie: (010) 3 80 40. Giro 8408.

Privé-adres redacteur-secretaris: Drs. A. de Wit, Sleedoornlaan 17, Rotterdam-12, tel. (010) 18 36 32.

Bankiers: R. Mees en Zoonen, Rotterdam, Banque de Commerce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Redactie-adres voor België: Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steenweg 347, Gent.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.

Abonnementsprijs: franco per post, voor Nederland en de Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f. 29,—, overige landen f. 31.— per jaar (België en Luxemburg B.fr. 400).
Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Losse exemplaren van dit nummer 75 ct.

Advertenties: Alle correspondentie betreffende advertenties te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij H. A. M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 6 93 00, toestel 1 of 3.

Advertentie-tarief: f. 0,36 per mm. Contract-tarieven op aanvraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten” f. 0,72 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt zich het recht voor om advertenties zonder opgave van redenen te weigeren.

COMMISSIE VAN REDACTIE: H. W. Lambers; J. Tinbergen.
Redacteur-Secretaris: A. de Wit.
Adjunct Redacteur-Secretaris: M. Hart.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

Oost-West: veranderende industriële krachtsverhouding

Het is bekend dat in de actuele internationale politieke ontwikkelingen de economische krachtsverhoudingen een belangrijke plaats innemen. Hier zij slechts herinnerd aan de economische uitdaging van de V.S. door de Sowjet-Unie en aan de vermoedelijke samenhang van de breuk Moskou-Peking met de resp. posities van „haves” en „have-nots”. Voor een meting van de economische krachtsverhoudingen is het verheugend dat de door de V.N. gepubliceerde indices van de industriële wereldproductie ¹⁾ sinds juni jl. ook de S.-U. en O.-Europa omvatten. Hieraan wijdde Prof. R. Wagenführ, een prominent statisticus, een belangwekkend artikel ²⁾, waarvan hier een resumé volgt.

Wagenführ wijst op de statistisch-methodologische moeilijkheden, die de V.N.-statistici moesten overwinnen. Enkele hiervan zijn de oostelijke *bruto*-indexcijfers (t.b.v. de plancontrole op de productiefasen) i.t.t. de westelijke *netto*-indexcijfers (meting van de toegevoegde waarde) — de oostelijke omzetbelasting, waardoor de waardetoevoeging, door produktiegoederen slechts, gedeeltelijk in de verkoopprijzen van consumptiegoederen tot uiting komt — de verschillende indeling in bedrijfstakken (de S.-U. kent bijv. geen afzonderlijke categorie „mijnbouw”) — de meting van de koopkrachtverhoudingen. Wagenführ meent dat de V.N.-statistici deze problemen rationeel aanpakten, o.m. door een reductie tot de kleine statistische „bouwstenen” (wellicht spitsen zich hier enige Nederlandse politieke uren).

Met behulp van de V.N.-gegevens maakte Wagenführ een aantal berekeningen (zie tabel) en opmerkingen over niveau en ontwikkeling van de mondiale industriële ont-

wikkeling. Hij concludeerde dat de industriële krachtsverhoudingen in de periode 1950-1962 aanmerkelijk veranderden. Het oostelijk aandeel in de wereldproductie nam globaal toe van 18 tot 30 pCt., dat van de V.S. daalde van 43 tot 31 pCt., dat van de E.E.G. nam iets toe, nl. van 13 tot 15 pCt. Voor 1958 calculeerde hij iets exacter cijfers. Het aandeel van de S.-U. met O.-Europa, de V.S. en de E.E.G. beliep in dat jaar resp. 27,2, 33,6 en 14,4 pCt. Deze getallen impliceerden dat destijds het oostelijk niveau nog met 19 pCt. beneden het Amerikaanse lag. Per hoofd

van de bevolking kwam in dat jaar de oostelijke industriële produktie niet hoger dan 46 à 47 pCt. van die in de V.S.

De groei van het oostelijk aandeel in de wereldproductie blijkt meer gedetailleerd uit de jaarindices in de periode 1950-1962 zoals deze in de tabel voorkomen. Opvallend hierbij is niet alleen het hogere gemiddeld niveau van de groei in de oostelijke landen, doch tevens het meer continue karakter daarvan. Absolute produktiedalingen of zelfs stagnaties t.o.v. voorgaande jaren deden zich niet voor. In de „overige” (niet-oostelijke) wereld was dat anders.

Voor deze gebieden was 1954 een stagnatiejaar, mede door de teruggang in de V.S. Een teruggang in dit land in 1958 ging samen met een achteruitgang voor de „overige wereld” als geheel.

De betekenis van de oostelijke „challenge” kan worden geïllustreerd met de veranderde economische betekenis van de groeipercentages. Met 1962 als basisjaar impliceert een groei van 10 pCt. de volgende jaarlijkse absolute toenames (in prijzen van 1958): voor het oostblok: met ca. \$ 21 mrd. (netto-waarde tegen factorkosten) — voor de V.S.: eveneens met \$ 21 mrd. — voor de E.E.G. met ca. \$ 10 mrd. Wagenführ concludeert dat, gezien de industriële krachtsverhoudingen, het voor de westelijke wereld wenselijk is het groeitempo te verhogen.

Het oostelijk industriële groeitempo doet de vraag rijzen naar de relatie tussen groei en systeem van de oostelijke economie. Daarover iets in een volgend artikel. M. H.

Aandeel in de industriële wereldproductie					
	Wereld	Oostblok a)	Overige wereld	Verenigde Staten	E.E.G.
1950	100	18		43	13
1962	100	30		31	15
1958	100	27,2	72,8	33,6	14,4
De industriële wereldproductie 1950-1962 (volume, 1950 = 100)					
1950	100	100	100	100	100
1951	110	118	110	108	115
1952	116	133	113	112	119
1953	126	150	121	122	125
1954	129	168	121	115	138
1955	144	188	136	129	153
1956	152	203	141	133	165
1957	160	223	146	134	175
1958	161	250	143	126	180
1959	177	280	157	141	191
1960	192	310	169	145	214
1961 b)	203	340	174	146	228
1962 b)	216	370	184	158	243

a) Sowjet-Unie, Bulgarije, Tsechoslovakije, O.-Duitsland, Hongarije, Polen en Roemenië. b) Ramingen Prof. Wagenführ.

INHOUD

Oost-West: veranderende industriële krachtsverhouding	Blz. 891	De wereldscheepsbouw: prognoses en realiteiten (II), door Drs. J. H. Scholte met een naschrift van Ir. E. A. Plate	Blz. 898
Een raming is nog geen loonpolitiek, door Dr. W. Hessel	892	Schrijvers en cijfers - snikken of grimlachjes?, door Drs. C. de Koning	902
Is 1963 het laatste jaar van de westerse hoogconjunctuur?, door Drs. P. Speelman	894	Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. C. D. Jongman ..	906

Een raming is 'nog geen loonpolitiek

Ramingen 1964, doelstellingen en randvoorwaarden.

De recente, tegelijk met de Miljoenennota 1964 gepubliceerde ramingen van het Centraal Planbureau (C.P.B.) voor 1964 zijn niet ongunstig. In „E.-S.B.” van 18 september jl. is een uitvoerige weergave daarvan opgenomen, zodat we hier kunnen volstaan met een vermelding van de belangrijkste punten daaruit.

Aannemende een stijging van de loonsom met 6 pCt. komt het C.P.B. tot een volumestijging voor de bruto-investeringen in bedrijven (vaste activa) van 7 pCt., voor de goederenuitvoer van 9 pCt., voor de goederenimport van 8 pCt., voor de consumptie van 4½ pCt., voor het bruto nationaal produkt van 5,5 pCt., alsmede een stijging van de arbeidsproduktiviteit met 4,5 pCt., van het consumptieprijspeil met 2 pCt. en een overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans van f. 600 mln.

Confronteren we de ramingen met de bekende vijf sociaal-economische doelstellingen, dan blijkt dat ruwweg gezegd:

- a. een redelijke betalingsbalans wordt verwacht;
- b. het peil der investeringen niet te laag ligt;
- c. aan de doelstelling van een stabiel prijspeil niet wordt voldaan;
- d. de verdeling niet in sterke mate onredelijk is;
- e. de werkgelegenheid in ieder geval niet onvoldoende is.

Van de vijf doelstellingen wordt er dus slechts één duidelijk niet gehaald, namelijk die van een stabiel prijsniveau. Er is al zoveel over de daarmee verbonden problematiek geschreven, dat we er mede zouden willen volstaan vast te stellen dat onder de huidige omstandigheden geen middel beschikbaar is, om deze doelstelling tegelijk met de andere te realiseren.

Wat nu vooral aandacht verdient is de problematiek die aan de bereikte doelstellingen van een redelijke verdeling en voldoende werkgelegenheid is verbonden. We moeten namelijk vaststellen dat niet is voldaan aan wat men randvoorwaarden zou kunnen noemen.

Wat de verdeling betreft, het volgende. Gelet op de beschikbare gegevens en de ervaring in het verleden zou het ons niet verwonderen dat, wanneer zulk een berekening exact mogelijk ware, de zwarte loonvorming 6 pCt. tot 8 pCt. van de totale loonsom zou blijken te bedragen. Voor zover aan de doelstelling van redelijke verdeling is voldaan is dat in een te grote mate te danken aan zwarte lonen. De randvoorwaarde, waaraan niet is voldaan, is dat de feitelijke verdeling niet te sterk van de legale verdeling afwijkt.

De doelstelling van voldoende werkgelegenheid is niet alleen bereikt, maar zelfs gepasseerd. Belangrijk is dat er vóór 1964 geen uitzicht bestaat op een evenwichtiger situatie. Eigenlijk zou de doelstelling moeten luiden: redelijk evenwicht op de arbeidsmarkt. Zo geformuleerd blijkt zij niet bereikt te zijn. Nu zij niet zo geformuleerd is zou men als randvoorwaarde kunnen stellen dat de spanning een zekere grens niet mag overschrijden.

Het C.P.B. schrijft in de „Macro-economische ramingen voor 1963 en 1964”: „... dat de spanning op de arbeids-

markt zich niet verder verscherpt, maar dat er anderzijds ook nauwelijks sprake zal zijn van een ontspanning”. Houden we voor ogen dat het C.P.B. de vergeeflijke neiging heeft een hernieuwde expansie van de export en de investeringen te onderschatten, dan is de kans, dat de spanning op de arbeidsmarkt nog toeneemt, niet uitgesloten. Aanwijzingen zijn er reeds. We verwijzen naar hetgeen zich bij de N.D.S.M. en de A.D.M. in Amsterdam voerdeed, alsmede naar het acuut worden van het probleem der koppelingen.

Het algemene beeld dat onze economie blijkt te vertonen is een min of meer permanente interne overspanning bij een blijvend redelijk overschot op lopende rekening. Wanneer een economie intern overspannen is, dan past daar echter in het algemeen gesproken eerder een te laag overschot bij. Zodra immers deze spanning op natuurlijke wijze afneemt, zal dit als regel met een toeneming van het overschot gepaard gaan. In deze incongruentie ligt dus als het ware verscholen dat een redelijk evenwicht op de betalingsbalans en een redelijk evenwicht op de arbeidsmarkt over een langere periode genomen bereikbaar zijn en een afwijking op het ene punt samengaat met een afwijking op het andere punt. In de huidige situatie is dat niet het geval, hetgeen betekent dat in zekere mate van een structureel evenwicht wordt afgeweken.

Voor het gemak werd een vijftal doelstellingen geformuleerd. Tussen die doelstellingen blijven echter samenhangen bestaan die in de recente ramingen van het C.P.B. zonder meer buiten beschouwing gelaten worden.

Acute bedreiging van het looninstrument.

De gevaren van een arbeidsmarkt die fundamenteel overspannen is en de daarmee gepaard gaande meer blijvende zwarte loonvorming mogen niet te licht genomen worden. In zulk een situatie wordt vooral de loonpolitiek als *instrument* in gevaar gebracht en daarmee op langere termijn de doelstellingen zelve. De mate waarin het loonniveau instrument-variabele is voor het sociaal-economisch beleid, is nu eenmaal beperkt. Het loonniveau is niet voor 100 pCt. een „controlable variable”. Het percentage waarin het dat wel is, ligt bovendien niet vast. Het gevaar is niet denkbeeldig dat dit percentage beneden toelaatbare grenzen daalt. De feitelijke omvang der zwarte lonen impliceert dat met name de collectieve arbeidsovereenkomsten de werkelijkheid niet meer dekken. Daarmee komt dit instituut in gevaar en met dit instituut verdwijnt de loonpolitiek als instrument.

Voor 1963 werd als streefcijfer voor de begrenzing van de stijging der loonkosten 2,7 pCt. aanvaard op grond van een S.-E.R.-advies ter zake. Een ieder die daarmee te maken had leefde in het besef dat onze economie niet veel meer zou kunnen verdragen. De beoogde discipline werd opgebracht. In de praktijk blijkt dit streefcijfer dientengevolge dan ook vrij goed benaderd te zijn. De contractverbeteringen beliepen tot dusver gemiddeld iets meer dan 3 pCt. De wijze echter, waarop de loonpolitiek in detail werd gevoerd, beantwoordde niet aan de doelstelling, de verantwoordelijkheid meer naar het bedrijfsleven, dat im-

mers de contracten overeenkomt en bedoelt na te leven, te verleggen. Nog zeer onlangs meende de Minister van Sociale Zaken een tweetal door de Stichting van den Arbeid aanvaarde contracten onverbindend te moeten verklaren. We kunnen dus zeggen dat we in Nederland aan een wezenlijke reformatie van de wijze waarop het loonpolitieke instrument wordt gehanteerd, nog niet zijn toegekomen.

Uit een oogpunt van procedure is het noemen van een percentage voor de aanvaardbare loonsverhoging ongewenst en bovendien een pretentie die niet realiseerbaar is. Van tweeën een: men noemt een percentage en voert dan een loonronden-politiek, of men volstaat met een meer globale aanduiding en laat het in eerste aanleg aan het bedrijfsleven over wat het realiseren kan en wil. Een van de centrale discussiepunten in de S.-E.R. ten tijde dat een reorganisatie van het systeem van loonvorming werd uitgewerkt, was de vraag of een exacte macro-economische norm voor de loonpolitiek wenselijk was.

Naar onze mening past een exacte norm niet bij een loonpolitiek waarin de verantwoordelijkheid verlegd is naar het bedrijfsleven. Zulk een norm sluit de mogelijkheid uit, die soepelheid te betrachten, die noodzakelijk is om in het beleid tijdig die krachten te verdisconteren, die zich aan het loonfront manifesteren. Het thans bestaande loonsysteem sluit de mogelijkheid uit zodanig te manoeuvreren dat binding en vrijheid optimaal gecombineerd blijven. De recente ontwikkeling duidt er niet alleen op dat de verstarring in de procedure nog niet doorbroken is, doch bovendien dat zij onder het vernietigend oordeel van de werkelijkheid is komen te liggen.

Daarnaast blijkt dat het percentage van 2,7 niet met de eis van een min of meer structureel evenwicht dwars door de conjunctuur heen, in overeenstemming is. Er zijn duidelijke indicaties dat ons loon- en prijspeil ten opzichte van het buitenland toch nog te laag ligt. Allereerst het feit van blijvende overspanning op de arbeidsmarkt bij een redelijk overschot op lopende rekening van de betalingsbalans. Daarnaast het verschijnsel dat tegen hoge kosten arbeidskrachten uit het buitenland worden aangetrokken, terwijl het buitenland aan ons land arbeidskrachten onttrekt. Dat is meer dan vreemd.

Overspanning der arbeidsmarkt als centraal probleem.

In welke mate het loon- en het prijspeil te laag liggen en of beide in gelijke mate te laag liggen is praktisch niet berekenbaar. Een belangrijke complicatie lijkt deze te zijn, dat het niet alleen een kwestie van *niveau* is, doch ook van *structuur*. Daar komt dan nog bij dat de Nederlandse loonstructuur ingevolge het verschijnsel der zwarte lonen in werkelijkheid totaal anders is dan op het papier van de contracten. De percentages zwarte lonen vertonen een zeer grote spreiding. De loonstructuur onttrekt zich nog meer aan de greep der „policy”-makers dan het loonniveau. Als men daar tegenover stelt dat het cijfer van 2,7 vrijwel ongedifferentieerd is gerealiseerd, dan blijkt nog eens te meer hoe ver we met het systeem van loonvorming van de werkelijkheid zijn afgedwaald, ten koste van het instituut der collectieve arbeidsovereenkomst.

Een centraal probleem voor de komende periode is hoe de spanning op de arbeidsmarkt kan worden verminderd, zonder dat de weegschaal naar de zijde van onvoldoende werkgelegenheid doorslaat. Dit probleem is niet eenvoudig. Hier is de belangrijkste complicatie dat er tussen de ver-

(I. M.)

schillende deelmarkten van de arbeidsmarkt spanningsverschillen bestaan.

In het algemeen moeten we vaststellen, dat al sedert jaren de kwade kanten van de overspannen arbeidsmarkt te weinig in het sociaal-economisch beleid verdisconteerd werden. Het loonbeleid verliest aan effectiviteit naarmate de spanning toeneemt. Daarom kunnen andere instrumenten niet gemist worden zoals bijv. het budgettaire en het monetaire beleid. Andere instrumenten zijn alleen al gelet op het aantal doelstellingen onmisbaar, doch bovendien beïnvloeden zij het klimaat, dat de mate van hanteerbaarheid van het looninstrument bepaalt. Bij wijze van voorbeeld beperken we ons tot het budgettaire beleid. We hebben dan tevens gelegenheid om vast te stellen dat de hanteerbaarheid van dit instrument evenzeer beperkt blijkt te zijn.

In de Miljoenennota 1964 erkent de Minister van Financiën dat met het oog op de gespannen arbeidsmarkt van de overheidsfinanciën eerder een remmende dan een stimulerende invloed moet uitgaan. Gaan we echter na in welke mate een remmende invloed wordt geprojecteerd in 1964, dan komen we tot een mager resultaat. Zo wordt met betrekking tot de financiering van het begrotingstekort slechts gesteld, dat het tekort aan dekkingsmiddelen op de open kapitaalmarkt zal moeten worden geleend. Daarmede wordt geen leningspolitiek uitgestippeld die ontspannend werkt. Men zou zelfs kunnen stellen dat daarmede het begrotingsbeleid in zijn totaliteit de neutraliteit bewaart. Weliswaar wordt in de Miljoenennota de in de belastingstructuur ingebouwde progressie gezien als een rem op de doorwerking van andere impulsen, doch dat is niet meer dan een woordenspel. De Minister ziet een belastingverlaging, ook al gaat zij niet verder dan het elimineren van de progressie-opbrengst, terecht als een positieve impuls. Het nalaten van zulk een belastingverlaging is dus het nalaten van een positieve impuls en derhalve zelf geen negatieve impuls. Om toch nog van een rem op andere positieve impulsen te spreken is dan een vrijmoedigheid die een Minister gaarne zij gegund, doch ons niet veel verder brengt in de problematiek die essentieel is: de budgettaire bijdrage tot de ontspanning.

Wat we zien is dat het budgettaire beleid zich al evenmin gemakkelijk voegt naar de eisen die aan een instrument idealiter moeten worden gesteld als het loonbeleid. Nòch het loonbeleid nòch het budgettaire beleid kan men zo stringent voeren als in theorie wenselijk ware. Dit overigens terzijde latende, moeten we constateren dat het budgettaire beleid geen wezenlijke bijdrage tot de ontspanning belooft en daardoor de loonpolitieke problematiek even intens blijft als zij reeds is.

Grotere soepelheid nodig.

Op de concrete oplossing die men thans zoekt willen we niet vooruit lopen. Er zij slechts aan herinnerd dat eerder een richting is uitgestippeld voor de ontwikkeling van de loonpolitiek. Een veel grotere mate van soepelheid is allereerst gewenst. Dit is reeds tot uitdrukking gebracht in het S.-E.R.-advies inzake het systeem van loonvorming. Daarin schreef de S.-E.R. (blz. 19):

„..... kenmerkt het door de raad wenselijk geachte systeem van loonvorming zich door een verschuiving van de primaire verantwoordelijkheid voor de loonvorming van de centrale overheid naar het georganiseerde bedrijfsleven. Deze vergroting van de bewegingsvrijheid van het bedrijfsleven vermindert voor de overheid de mogelijkheid het loonbeleid te hanteren als instrument van economische politiek. Hieruit volgt dat het zwaartepunt van het economisch beleid in sterkere mate bij andere instrumenten zal dienen te worden gelegd”.

Daarnaast kan verwezen worden naar het gezamenlijk actieprogramma van K.A.B. en N.V.V. Daarin wordt de wenselijkheid uitgesproken van ondernemingsgewijze overeen te komen opwaartse afwijkingen van de collectieve arbeidsovereenkomsten. In het algemeen zal *dat* loonpeil en *die* loonstructuur nagestreefd dienen te worden waardoor een redelijke ontspanning op het geheel en de delen der arbeidsmarkt mogelijk wordt gemaakt. Terugkerend tot de ramingen voor 1964 moet worden vastgesteld dat de geraamde stijging van de loonsom ad 6 pCt. dat perspectief niet biedt. De horizon waarbinnen deze raming is gemaakt, is daarvoor te beperkt.

Met name is verzuimd aandacht te besteden aan dat wat we hiervoor als randvoorwaarden hebben aangeduid. Met een percentage van 6 (4 pCt. contractsverbeteringen) wordt aan deze randvoorwaarden niet voldaan. Daaruit blijkt tevens dat het C.P.B. verstandiger zou hebben gedaan indien het enkele alternatieve percentages had genoemd. Dat zou meer in de lijn van zijn voorzichtigheid hebben gelegen. Dat een percentage, hoewel als werkhypothese aangekondigd, een eigen leven gaat leiden, blijkt nog eens uit het feit dat Prof. I. A. Diepenhorst als voorzitter van een N.C.R.V.-T.V.-forum op 19 september jl. de vraag opwierp, waarom de vakbeweging de 4 pCt., genoemd door het C.P.B., aan de kant meent te moeten schuiven. Voor een werkhypothese is die vraag onjuist. Een raming is nog geen loonpolitiek.

Amsterdam.

Dr. W. HESSEL.

Is 1963 het laatste jaar van de westerse hoogconjunctuur?

Inleiding.

Onder de titel „Tiptoeing whither” heeft „The Economist” van 6 juli een beschouwing gewijd aan de economische ontwikkeling in de westerse landen en wel in het bijzonder aan die van continentaal Europa. Het blad constateert, dat het tempo van de economische expansie in continentaal Europa belangrijk is afgezwakt waarvoor als voornaamste oorzaken worden genoemd het beëindigen van het na-oorlogse herstel der investeringen en het afnemen van de voordelen welke deze landen voorheen hebben genoten van de onderwaardering hunner valuta's. Ofschoon het stijgingstempo van de produktie de laatste jaren is afgenomen, zijn de werknemers erin geslaagd hun looninkomen aanzienlijk te doen toenemen. Dit laatste heeft er mede toe bijgedragen, dat de arbeidskosten (loonkosten per eenheid produkt) sterk zijn gestegen, hetgeen de voorheen gezonde betalingsbalanssituatie heeft aangetaast. Het blad ziet in deze ontwikkeling grote overeenkomsten met de situatie in Engeland in 1956 toen de betalingsbalans sterk achteruitging en de kosten snel toe-

namen; de daarop volgende recessie werd door bestedingsbeperkende maatregelen afgedwongen.

Nu is het volgens „The Economist” de meest natuurlijke zaak van de wereld, dat onder dergelijke omstandigheden de binnenlandse vraag moet worden teruggedrongen, doch het blad acht het niet uitgesloten, dat deze minder gunstige ontwikkeling wel eens geruime tijd zou kunnen aanhouden. Het blad besluit dan — na ook scepticisme over de Amerikaanse economische ontwikkeling te hebben uitgesproken — met de waarschuwendende woorden: „It will be a great calamity if 1963 comes to be regarded in history as the year when the free world ignored the need to erect new anti-recession defences, because for a short seasonal period the free world's economic expansion (of a sort) still happened to be tiptoeing along”.

Nu voor de meeste landen statistische gegevens bekend zijn met betrekking tot het verloop van een aantal economische grootheden over het eerste halfjaar van 1963, loont het alleszins de moeite deze aan een nader onderzoek te onderwerpen teneinde de conclusie van „The Economist”

nader te toetsen. Allereerst zal aandacht worden besteed aan de meest recente economische ontwikkeling in de landen van de E.E.G. en aan de verwachtingen voor de naaste toekomst. Daarna volgt een analoog overzicht over de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk.

E.E.G.

Het algemene beeld van de economische ontwikkeling werd in de eerste maanden van 1963 versluierd door de strenge winter, die de activiteit in verschillende bedrijfstakken deed afnemen of zelfs, zoals in de bouwnijverheid, stillegde. Deze handicap is van dien aard geweest, dat het aanvankelijk geraamde accres van het bruto nationaal product van de Gemeenschap met $4\frac{1}{2}$ pCt. op een later tijdstip is teruggebracht tot ca. 4 pCt. Na de wintermaanden bleek, dat de economische ontwikkeling zich opnieuw in opgaande lijn bewoog. Dit laatste komt onder meer tot uitdrukking in de toeneming van de voor normale seizoensinvloeden gecorrigeerde industriële produktie welke, ondanks stakingen in enkele lid-staten, in het eerste halfjaar ca. 4 pCt. hoger lag dan in de overeenkomstige periode van 1962. De reeds hoge graad van werkgelegenheid hield niet alleen aan maar nam in de laatste maanden zelfs nog verder toe. De handel tussen de lid-staten vertoonde na de winter een opleving waarbij vooral krachtige impulsen uitgingen van Frankrijk en Italië waar het verbruik sterk bleef stijgen.

Bij nader onderzoek blijkt, dat de economische groei in de Gemeenschap hoofdzakelijk wordt gedragen door de toenemingen van het particuliere verbruik, de-overheids-uitgaven en recentelijk weer meer door de export. De impulsen uitgaande van het totaal der investeringen blijven daarentegen zwak. Uit de cijfers van de tabel — waarin de procentuele mutaties van middelen en bestedingen over de jaren 1961 tot en met 1963 zijn opgenomen — blijkt, dat het stijgingstempo van de investeringen sedert 1961 over de gehele linie is afgenomen. Het valt moeilijk te beoordelen of deze ontwikkeling moet worden gezien als een „adempauze” na de krachtige investeringshauze van de daaraan voorafgaande jaren welke onvermijdelijk tot het ontstaan van een zekere overcapaciteit zal hebben geleid, of als een terugslag na de sterke stijging der kosten in de laatste jaren welke de winstmarges onder druk heeft gezet.

Indien het laatstgenoemde motief de uitsluitende verklaringsgrond voor de afnemende investeringen zou vormen, zouden wij met „The Economist” van mening zijn dat het toekomstbeeld minder gunstig is. Op grond van het feit echter, dat het niveau der investeringen hoog genoeg is om de huidige niet onbevredigende groei van het nationaal inkomen voorlopig te ondersteunen, neigen wij er eerder toe, om de afnemende — zonder miskenning van de invloed

van de gestegen kosten — overwegend toe te schrijven aan de eerstgenoemde factor.

In het afgelopen halfjaar zijn de prijzen in de landen van de Gemeenschap wederom verder gestegen. Het beeld is echter gedifferentieerd; tegenover een zekere vertraging van de conjuncturele prijsstijging in West-Duitsland, staat een sterk opwaarts gerichte druk op het prijspeil in Frankrijk en Italië. In laatstgenoemde twee landen leidde deze ontwikkeling onder meer tot een verslechtering van de handelsbalans. De achteruitgang van het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans in het eerste halfjaar van de Gemeenschap als geheel, moet dan ook vrijwel volledig worden toegeschreven aan de geschetste ontwikkeling in Frankrijk en Italië. Dit alles neemt echter niet weg, dat de betalingsbalanspositie van de Gemeenschap nog altijd gezond is. De voor de Gemeenschap als geheel door „The Economist” geopperde noodzaak tot het terugdringen van de binnenlandse vraag is uit hoofde van de betalingsbalanspositie derhalve niet aanwezig. Dit laatste staat in lijnrechte tegenstelling tot de situatie in Engeland in 1956 toen het juist de ongunstige stand van de betalingsbalans was, welke tot het treffen van bestedingsbeperkende maatregelen dwong. Het komt ons dan ook voor, dat de vergelijking welke „The Economist” maakt ten aanzien van de economische positie van Engeland in 1956 met die van de Gemeenschap in 1963 niet juist is.

Vooruitzichten voor nabije toekomst.

De vooruitzichten voor de nabije toekomst zijn niet onbevredigend. De toeneming van de buitenlandse vraag zal in de komende tijd gunstiger kunnen zijn dan in het afgelopen halfjaar. Tot deze vraagvergroting zal mede kunnen bijdragen de voortgezette expansie in de Verenigde Staten en de sedert het tweede kwartaal van dit jaar waar te nemen toeneming van de bedrijvigheid in het Verenigd Koninkrijk. Als gevolg van het gunstige effect, dat zowel van de economische ontwikkeling in de laatstgenoemde landen als ook van de in de laatste tijd gestegen grondstoffenprijzen uitgaat op de koopkracht van de ontwikkelingslanden, zullen de uitvoerkansen van de Gemeenschap naar die landen beter worden. Het ligt op grond van bovengenoemde factoren in de lijn der verwachtingen, dat de handelsbalans van de Gemeenschap in de rest van 1963 niet verder achteruit zal gaan.

De binnenlandse vraag zal verder toenemen, ofschoon de stijging minder sterk zal zijn dan in de tweede helft van 1962. Mede op grond van het feit, dat de winstmarges onder druk hebben gestaan, is het waarschijnlijk dat voor de rest van 1963 de investeringen van bedrijven door een enigszins vertraagd expansietempo gekenmerkt zullen blijven. De consumptieve uitgaven van de overheid alsmede

(I. M.)

Kabels met papier- en met plasticisolatie voor hoogspanning, laagspanning en telecommunicatie. Kabelgarnituren, koperdraad en koperkabel, staaldraad en bandstaal

N.V. NEDERLANDSCHE KABELFABRIEKEN • DELFT

de bestedingen van de gezinshuishoudingen zullen in het tweede halfjaar verder toenemen, ofschoon het waarschijnlijk is, dat het stijgingstempo van de gezinsuitgaven geringer zal zijn dan in het verleden in verband met de verwachte en reeds aan de gang zijnde afnemng van de opwaarts gerichte loon- en salarissbeweging.

Wat dit laatste betreft is, evenals bij de prijsbeweging, het beeld gedifferentieerd. Er dient onderscheid te worden gemaakt tussen de ontwikkeling in West-Duitsland en de Benelux enerzijds en die in Frankrijk en Italië anderzijds. Wat West-Duitsland en ook Nederland betreft, viel in het afgelopen halfjaar, in vergelijking met het voorgaande jaar, een zekere vertraging in het stijgingstempo waar te nemen. Dit laatste geldt echter niet voor Frankrijk en Italië, doch blijkt een mededeling in het jongste kwartaalbericht van de E.E.G., moet ook in deze landen een geringe vermindering van het stijgingstempo niet geheel uitgesloten worden geacht. De vooruitzichten voor een afnemng van de aantasting der winstmarges worden daardoor iets groter, hetgeen in combinatie met de algemene opleving der wereldconjunctuur, de verwachtingen voor een hernieuwde uitbreiding der bedrijfsinvesteringen in 1964 wat hoopvoller maken.

Over de prijsontwikkeling in Frankrijk en Italië kan ten slotte nog worden opgemerkt, dat voor zover in deze landen overheidsmaatregelen zijn of nog worden genomen om verdere prijsstijgingen tegen te gaan, hiervan niet veel eerder dan in 1964 enig effect zal kunnen worden verwacht. Inmiddels zal de krachtige invoer zowel uit de partnerlanden als uit derde landen een — zij het wellicht bescheiden — bijdrage kunnen leveren tot matiging van de krachtige opwaartse prijsbeweging.

meer uitgesproken is dan tevoren. Dit laatste zou onder meer tot uitdrukking komen in de prijsontwikkeling welke thans een rustiger beloop toont en voorts in de vermindering van de opwaarts gerichte loon- en salarissbeweging alsmede de momenteel meer gematigde ontwikkeling van de particuliere consumptie.

Inmiddels zijn er echter bepaalde verschijnselen, welke erop wijzen, dat de gewenste ontspanning zal worden onderbroken. In het bijzonder zij hier gewezen op de opleving van de wereldconjunctuur welke stimulerend werkt op de uitvoer en bijgevolg ook op de bedrijvigheid. Uit het feit, dat de toeneming van het aantal openstaande aanvragen naar arbeidskrachten in juli van dit jaar die van de overeenkomstige maand in het vorige jaar nog overtrof, zou kunnen blijken, dat de lichte ontspanning op de arbeidsmarkt in de tweede helft van 1963 weer plaats zal maken voor een nieuwe verkrapping. Resumerend kan voor de Bondsrepubliek een lichte stijging van het expansietempo worden verwacht.

Frankrijk.

In Frankrijk nam de economische expansie na de winter in een hoog tempo toe. De industriële produktie was in de maanden mei en juni 6 pCt. groter dan een jaar tevoren. Indien dit hoge stijgingstempo in de rest van het jaar aanhoudt, lijkt het niet uitgesloten dat de doelstelling van het vierde ontwikkelingsplan, hetwelk voorziet in een groei van 5,2 pCt., zal worden gerealiseerd. De binnenlandse vraag bleef eveneens sterk toenemen, waarbij de drijvende kracht nog duidelijker dan voorheen door de stijging van de consumptieve bestedingen werd gevormd. Dit laatste heeft ertoe bijgedragen, dat de prijsstijgingen zich onver-

Procentuele mutaties van middelen en bestedingen t.o.v. voorgaand jaar (volume)

	E.E.G.			West-Duitsland			Frankrijk			Italië			Nederland b)			België		
	1961	1962	1963 a)	1961	1962	1963 a)	1961	1962	1963 a)	1961	1962	1963 a)	1961	1962	1963 a)	1961	1962	1963 a)
Bruto nationaal produkt	5,3	4,9	4,1	5,5	4,1	3,5	4,5	5,8	4,5	18,0	6,1	5,0	2,7	2,5	3,5	3,2	4,0	3,0
Invoer				8,4	10,9	6,0	7,5	10,6	6,5	15,2	15,2	13,0	6,9	6,0	6,0	6,6	8,5	4,5
Consumptie van gezinshuishoudingen	6,1	6,0	5,0	7,0	5,7	4,0	5,8	6,9	6,0	7,0	6,6	6,0	4,5	4,5	4,0	3,1	3,5	3,5
Overheidsconsumptie	5,2	6,6	4,3	7,8	11,2	6,5	3,4	2,3	1,5	5,5	5,3	5,5	2,9	4,0	2,5	1,1	6,0	2,5
Bruto investeringen in vaste activa	9,6	5,9	3,5	9,7	4,5	2,0	10,0	7,5	5,0	11,5	8,9	7,0	7,4	3,5	—1	2,7	2,0	0,5
Uitvoer				3,6	4,9	3,5	6,1	2,5	4,5	16,9	11,6	6,0	3,7	5,5	6,5	7,6	9,0	5,0

a) Ramingen van de diensten van de Commissie. b) Zie ook de ramingen van het Centraal Planbureau in „E.-S.B.” van 18 september jl.
Bron: Kwartaalbericht no. 2 van juni 1963 van de E.E.G.-commissie.

West-Duitsland.

Nadat de conjuncturele ontwikkeling in de eerste maanden van het jaar nadelig werd beïnvloed door het strenge winterweer, is opnieuw een fase van expansie ingetreden. Evenals in de meeste andere lid-staten steunt ook in de Bondsrepubliek de expansie meer op de uitvoer, de consumptie en de overheidsuitgaven dan op de bedrijfsinvesteringen. Het statistisch bureau van de E.E.G. verwacht, dat het bruto nationaal produkt (volume) in 1963, ondanks de strenge winter met 3½ pCt. (v.j. 4,1 pCt.) zal toenemen.

In haar maandverslag van juli achtte de Bundesbank het nog steeds wenselijk dat de totale vraag zoveel mogelijk wordt teruggedrongen totdat een meer duurzame vermindering van de spanningen zal zijn ingetreden. Wat de algemene tendentie betreft, is de Bank van mening dat de afnemng der spanningen in de laatste maanden

minderd hebben voortgezet. De kosten van het levensonderhoud lagen in juli ruim 5½ pCt. hoger dan in de overeenkomstige maand van het vorige jaar. Recentelijk zijn opnieuw verdere prijsverhogingen bekend geworden. Ook de groothandelsprijzen bewogen zich in opwaartse richting; in het eerste halfjaar lagen zij ruim 3 pCt. hoger dan in het eerste halfjaar van 1962. De prijsstijgingen gingen gepaard met verdere loonsverhogingen, welke laatste de interne financiering van de investeringen door het bedrijfsleven hebben bemoeilijkt. Het investeringsklimaat is onder de hiervoor geschetste omstandigheden bepaald weinig opwekkend. De particuliere investeringen vertonen dit jaar dan ook een geringere toeneming dan in de afgelopen jaren het geval was.

Berichten uit het bedrijfsleven wijzen er voorts op, dat de orderontvangst uit het buitenland de laatste tijd weinig opleving vertoont, hetgeen — gegeven de bestaande ruimte

in de aanwezige productiecapaciteit — erop zou kunnen duiden, dat de concurrentiepositie enigszins is aangetast. De huidige situatie rechtvaardigt alles bij elkaar genomen geen ongenueanceerd optimisme. Zoals echter reeds werd opgemerkt, kan van de krachtige invoer een remmende werking op de grote prijsstijgingen uitgaan.

Italië.

Het lijkt geen twijfel, dat de economische expansie in Italië in het verdere verloop van 1963 iets zal afzwakken. Dit laatste is zowel gebaseerd op de in het afgelopen jaar duidelijk aan de dag getreden vermindering van de investeringsbereidheid der ondernemers als op de verwachting, dat de monetaire autoriteiten op de loon- en prijsbeweging alsmede op de verslechtering van de betalingsbalans zullen reageren door het voeren van een meer restrictieve kredietpolitiek.

Benelux.

Zowel voor Nederland als België geldt, dat de economische ontwikkeling in belangrijke mate wordt bepaald door de conjuncturele ontwikkeling in het buitenland. Op grond van het feit, dat de wereldconjunctuur zich in opgaande lijn beweegt, mag worden verwacht dat beide landen een periode van nog enigszins toenemende expansie moeten gaan. Een belangrijke factor voor handhaving van het concurrentievermogen zal gelegen zijn in het verloop van de arbeidskosten. In België, waar zich de laatste jaren geen spanningen op de arbeidsmarkt hebben voorgedaan, nemen deze laatste nog slechts weinig toe. Wat Nederland betreft, moet worden aangenomen dat de arbeidskosten ongeveer in hetzelfde tempo zullen toenemen als vorig jaar. Gezien de huidige spanningen bij de loonvorming dient in 1964 met een verdere stijging van de arbeidskosten rekening te worden gehouden. Gelet echter op de gematigde ontwikkeling der arbeidskosten in West-Duitsland en de Verenigde Staten is het duidelijk dat een sterke stijging van de arbeidskosten in 1964 de Nederlandse concurrentiepositie ongunstiger zou kunnen maken.

Verenigde Staten.

De conjuncturele ontwikkeling in de Verenigde Staten kenmerkt zich door een vrij gunstig verloop; niettemin blijft de omvangrijke werkloosheid de autoriteiten zorgen baren. De industriële productie nam in de loop van de eerste zeven maanden van dit jaar na correctie voor seizoen met niet minder dan 6 pCt. toe. Verwacht wordt, dat de bedrijfsinvesteringen in vaste activa in de komende maanden in toenemende mate tot de algemene expansie zullen bijdragen. Wat het verloop der arbeidskosten betreft, kan nog worden opgemerkt, dat deze weinig of in het geheel niet toenemen.

Op grond van het feit, dat in 1964 zeer waarschijnlijk een verlaging van de inkomstenbelasting voor personen en bedrijven van kracht zal worden, zal de expansie van het particulier verbruik ook in 1964 verdere vooruitgang kunnen boeken. Daarnaast zal de aangekondigde toeneming der overheidsuitgaven in het fiscale jaar 1964-1965 de economische ontwikkeling verdere steun kunnen verlenen.

Niet uit het oog mag echter worden verloren dat het voortduren van het hardnekkige tekort op de betalingsbalans de bewegingsvrijheid voor het voeren van een conjunctuurstimulerend beleid ook in 1964 zal blijven beperken.

(I. M.)

Verenigd Koninkrijk.

De vooruitzichten voor de economische expansie in het Verenigd Koninkrijk in de tweede helft van 1963 zijn eveneens niet ongunstig. Van de in de begroting opgenomen stijging van de overheidsuitgaven zal in de komende periode een extra stimulans voor de economische expansie uitgaan. Op grond van de verleende verruiming der belastingfaciliteiten voor het bedrijfsleven wordt verwacht, zij het eerst tegen het einde van 1963, dat de daling der particuliere investeringen tot stilstand zal komen; voor 1964 wordt een lichte stijging tegemoet gezien. De loonontwikkeling verloopt wat minder onbevredigend dan voorheen, doch zij blijft het officiële „guiding light“ van 3 à 3½ pCt. per jaar nog overschrijden. Het streven naar een vertraging in de loonbeweging en naar een betere benutting van de productieve reserves zal er toe kunnen bijdragen dat de arbeidskosten weinig toenemen. Na de langdurige periode van stagnatie die het noodzakelijke gevolg was van de maatregelen tot herstel van de betalingsbalans, lijken derhalve de perspectieven voor een produktiestijging thans minder ongunstig te zijn.

Conclusies.

Uit de voorgaande beschouwing is reeds naar voren gekomen, dat de schrijver van het hoofdartikel in „The Economist“ de vooruitzichten voor de economische ontwikkeling in de landen van het Westen bepaald pessimistisch heeft beoordeeld. De noodzaak tot het oprichten van een verdedigingswerk tegen een op komst zijnde recessie is, naar het zich laat aanzien, niet aanwezig. De Gemeenschap kan in de tweede helft van 1963 en naar alle waarschijnlijkheid ook in 1964 krachtiger impulsen van derde landen verwachten dan in 1962. De perspectieven voor de stagnerende investeringsgoederenindustrie in de Gemeenschap zijn thans ook gunstiger. In de Bondsrepubliek en de Benelux ligt een toeneming van het expansietempo in de lijn der verwachtingen; voor Frankrijk en Italië geldt echter, dat reeds getroffen of nog te treffen restrictieve maatregelen ter beteugeling van de loon- en prijsstijging de economische groei minder sterk zouden kunnen doen verlopen, terwijl bovendien de aantasting van de concurrentiepositie de uitvoer zal afremmen.

De conjuncturele vooruitzichten voor de Amerikaanse en de Engelse economie zijn thans gunstiger dan een jaar geleden, al blijven met name de Verenigde Staten zich geplaatst zien voor een nog moeilijke externe positie welke de bewegingsvrijheid voor het conjunctuurstimulerend beleid beperkt. De verwachte verbetering van de economische groei in de industriële landen zal er tenslotte toe kunnen bijdragen dat de koopkracht der ontwikkelingslanden zich herstelt, hetgeen ongetwijfeld tot een vergroting van de invoer van deze landen zal leiden.

Krommenie.

P. SPEELMAN.

Dit tweede artikel vangt aan met een analyse van de capaciteit van de wereldscheepsbouw (de vraagzijde werd in het vorige artikel behandeld). Door de grotere scheepstypen moet een gedeelte van de uitrusting der werven als economisch verouderd worden geacht. Bij de beschouwing van de kostprijsniveaus blijken grote internationale verschillen te bestaan. In het bijzonder wordt aandacht besteed aan een nieuwe Zweedse scheepsfabriek met kostprijzen die naar schatting 7 pCt. lager liggen dan die van een Nederlandse werf. Voor de Nederlandse scheepsbouw zijn bepaald mogelijkheden aanwezig door voortgaande rationalisatie de kostprijs te verlagen. Daar de aanbiedingsprijzen thans tot 15 pCt. beneden kostprijs liggen, mag een herstel in het evenwicht van prijs- en kostenniveau vooralsnog niet verwacht worden. Een aanzienlijke inkringing van de Nederlandse scheepsbouw wordt niet aanbevolen, o.m. omdat de toegevoegde waarde beter dan de winst de nationale betekenis aangeeft. Eventueel moeten steunmaatregelen worden genomen; voor deze fase moeten belanghebbenden overleg plegen over de lastenverdeling.

De wereldscheepsbouw: prognoses en realiteiten (II)

In een vorig artikel werd o.m. de vraag, voortvloeiende uit vervanging en expansie van de wereldkoopvaardijvloot, aan een analyse onderworpen. In dit artikel worden allereerst de aanbodfactoren in beschouwing genomen.

Factoren aan de aanbodszijde: de capaciteit van de werven.

Veelvuldig hoort men de stelling, dat de werven hun bouwcapaciteit de laatste jaren te sterk hebben opgevoerd, zodat deze bedrijfstak het toch ook wel aan zichzelf te wijten heeft, indien zich thans moeilijkheden voordoen, die een structureel karakter schijnen te dragen.

Hierbij zij het volgende aangetekend:

1. De imposante bedrijfsuitrusting van vele werven spreekt vaak sterk tot de verbeelding van buitenstaanders. Daar de bouw en in bedrijfsstelling van dokken, hellingen, kranen een dankbaar object is voor suggestieve en geïllustreerde perspublicaties, hetgeen door een enkele scheepsbouwer nog sterk gestimuleerd wordt, wordt gemakkelijk de indruk gevestigd dat de scheepsbouw een boom is, die ten hemel wil groeien.

In mijn artikel van 1957 heb ik reeds uiteengezet, dat de produktie van de scheepsbouw in de eerste plaats bepaald wordt door het beschikbare arbeidspotentieel. En wat dat betreft wijzen de cijfers — voor zover het Nederland betreft — geenszins op expansie ¹⁾.

2. Wie de jaarlijkse produktie van de wereldscheepsbouw (gemeten in BRT) over de periode 1950-1962 beschouwt:

¹⁾ Werkzaam bij scheepswerven volgens de Algemene Industrie Statistiek van het C.B.S. op:

	personeel op uur- en weekloon	personeel op maandloon	totaal
31-12-'56	45.841	7.688	53.529
31-12-'57	47.621	8.211	55.832
31-12-'58	47.227	8.253	55.480
31-12-'59	45.593	8.246	53.839
31-12-'60	44.285	8.465	52.750
31-12-'61	43.905	8.771	52.676
31-12-'62	43.526	8.867	52.393

1950	3,5 mln. BRT	1956	6,8 mln. BRT
1951	3,6 " "	1957	8,8 " "
1952	4,4 " "	1958	9,1 " "
1953	5,1 " "	1959	8,5 " "
1954	5,3 " "	1960	8,0 " "
1955	5,3 " "	1961	8,0 " "
		1962	8,4 " "

komt tot de conclusie dat het tegenwoordige produktiepeil sprongsgewijs in de jaren 1956/57 werd bereikt. De idee, dat de werfdirecties tot aan de Suez-crisis, met de gedachte aan de voor de scheepsbouw wel bijzonder moeilijke malaisejaren wellicht nog in het achterhoofd, zeer voorzichtig zouden geweest zijn met de uitbreiding van de bouwcapaciteit, vindt in deze cijfers geen steun, evenmin als de veronderstelling, dat de zeer omvangrijke bestellingen in het eerste halfjaar van 1957 in belangrijke mate tot de expansie hebben bijgedragen.

Daar komt nog bij, dat de technisch-juridische maatstaf van de bruto register ton een slechte maatstaf is voor het meten van produktie en capaciteit der werven. De door de werven per BRT toe te voegen waarde loopt voor de verschillende typen vrij sterk uiteen ²⁾. Nu het accent van de scheepsbouw zich verlegt naar supertankers en bulkcarriers acht ik het geenszins uitgesloten, dat de gemiddeld per afgeleverde BRT toegevoegde waarde een daling vertoont. In dat geval zou de expansie van de scheepsbouw geringer zijn dan de cijfers uitgedrukt in registertonnage suggereren.

3. De omvangrijke investeringen in nieuwe outillage betekenden voor vele werven de aanpassing aan de vraag naar grotere scheepstypen, hetgeen eveneens betekent dat

²⁾ Uit niet gepubliceerde studies van de Cebosine kunnen de volgende waarde-indices per BRT afgeleid worden.

tankers		overige scheepstypen	
18.000 DWT	100	passagiersschepen	225
30.000 "	84	veerboten	219
45.000 "	80	passagiervrachtschepen	190
65.000 "	79	lijnvrachtschepen	122
80.000 "	77	tramps	93
100.000 "	76	bulkcarriers	90

een deel van de reeds aanwezige werfuitrusting als economisch verouderd gezien moet worden. Daar deze outillage evenwel technisch geschikt blijft voor de bouw van droge lading schepen (de grote bulkcarriers uitgezonderd) zal de tegenwoordige overcapaciteit zich het sterkste doen gevoelen bij werven, die door de afmetingen van hun hellingen en het vermogen van hun kranen aangewezen zijn op de bouw van schepen van ten hoogste 15.000 BRT.

4. De hierboven geschetste ontwikkeling heeft zich in hoofdzaak voltrokken bij de werven in de traditionele scheepsbouwlanden. Dat de vestiging van werven in jonge industrielanden tot de bestaande overcapaciteit merkbaar van invloed zou zijn geweest, mag niet worden aangenomen. Na al deze beschouwingen met een prognostisch karakter dient thans aandacht te worden geschonken aan een facet met een sterk realistisch karakter, nl. dat van de kostprijs.

De kostprijs.

Mijn artikel van 1957 besloot ik met de passage: „de Westeuropese werven zullen er daarom nauwlettend op moeten toezien, dat de vaak kostbare verbeteringen van bedrijfsuitrusting en organisatie niet alleen leiden tot een verhoging van de produktie per werknemer, maar tevens een kostprijsverlagend effect hebben”. Inmiddels is wel gebleken, dat de werven met zeer verschillende kosten werken. Terwijl in Engeland werven worden gesloten, omdat de tegenwoordige bouwrijzen zelfs geen voldoende dekking voor de variabele kosten bieden, worden momenteel in Zweden en Japan vele opdrachten aanvaard³⁾, die wel niet winstgevend zullen zijn, maar waarvan wel verondersteld mag worden, dat zij nog een behoorlijk deel van de vaste kosten dekken. In Japan berust dit ten dele op steunmaatregelen van de overheid en de concerns waartoe deze werven behoren, terwijl mogelijk ook een wat lager loonpeil dan dat in West-Europa een rol speelt.

De Zweedse werven daarentegen betalen de hoogste lonen (de V.S. uitgezonderd) in de scheepsbouw. Hoe is het mogelijk dat deze omstandigheid niet fnuikend is voor de kostprijs? Omdat deze hoge lonen een gezonde basis vinden in een hoge toegevoegde waarde per werknemer. Een analyse van de bedrijfsrekeningen, zoals deze in de jaarverslagen van de vooraanstaande Zweedse werven worden opgenomen, laat zien, dat deze toegevoegde waarde per werknemer tientallen procenten hoger ligt dan in W.-Duitsland (Kieler Howaldtswerke, die ook dergelijke uitvoerige cijfers publiceert) en Nederland (waar men bij gebrek aan dergelijke gegevens in de jaarverslagen zijn wijsheid moet putten uit de produktiestatistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek). Eén ding is wel duidelijk: met subsidies e.d. kan de ware stand van zaken lang versluierd blijven; op de duur zal de werf, resp. het scheepsbouwland met een lage kostprijs toch de beste kans maken.

Deze kostprijs wordt — gezien het nog steeds sterk arbeidsintensieve produktieproces — in de eerste plaats

³⁾ Het kwartaaloverzicht „Wereldscheepsbouw” van de Cebosine geeft de volgende tabel van de in de laatste tijd geplaatste opdrachten:

× 1.000 BRT	W.-Duitsl.	Gr.-Britt.	Italië	Japan	Nederland	Zweden	Overige	Totaal
1e halfj. 1962	254	238	426	772	104	122	840	2.756
2e halfj. 1962	60	287	79	1.137	126	106	683	2.478
1e halfj. 1963	447	388	22	2.792	44	649	785	5.127

bepaald door de arbeidskosten (per eenheid produkt), dus door het quotiënt van prestaties en beloning van de werknemers. Prestaties die bepaald worden door de inventiviteit van directie en staf op technisch, organisatorisch, sociaal, commercieel en economisch-administratief terrein, alsmede door de bereidheid tot samenwerking en de graad van scholing bij de uitvoerende arbeid.

Natuurlijk: ook omvang en kwaliteit van de werfuitrusting en de vestigingsplaats spelen een rol, maar worden deze op een wat langere termijn weer niet in feite bepaald door de inzichten van werfdirecties en hun staf?

Een recente ontwikkeling in Zweden.

Een voorbeeld van hetgeen met visie, deskundigheid en vernuft — geschraagd door een sterke financiële positie — kan worden opgebouwd, vindt men in de zojuist geopende nieuwe scheepsfabriek „Arendal” van de Zweedse werf Göfäverken. Dit nieuwe bedrijf is een revolutie op het gebied van werf lay-out⁴⁾.

De produktiestroom van platenpark tot in de bouw-dokken is sterk versneld, niet alleen door op ongekende schaal rollenbanen toe te passen, maar ook door het interne transport — een belangrijke kostenfactor op de werven — tot een minimum te beperken.

Daarenboven is veel aandacht besteed aan de organisatie van de zgn. afbouw, een productiefase die op vele werven nog dicht bij de ambachtelijke sfeer ligt. Arendal betekent de *consequente* invoering van een geheel nieuw produktiesysteem⁵⁾ in de scheepsbouw, nl. van de stuksproduktie naar de massafabricage, waarbij uit gestandaardiseerde onderdelen een grote verscheidenheid van eindprodukten kan worden samengesteld. Dit stelt hoge eisen aan de leiding en wie de beschrijving van de nieuwe werf leest, bemerkt spoedig dat deze meer is dan een goed geklimatiseerde werkhal vol rollenbanen en elektronische apparatuur. Zo vonden bijv. ook op sociaal-economisch gebied vernieuwingen plaats, waarbij onder meer het ook in Nederland langzamerhand in diskrediet gerakende tariefloon werd vervangen door het M.T.M.-systeem.

Verondersteld wordt dat in dit produktie-apparaat een kleine f. 200 mln. werd geïnvesteerd, zelfs voor een scheepswerf een kolossaal bedrag. Wanneer wij echter bedenken dat de jaarproduktie van Arendal aan tankers en schepen voor massalading tussen 300 en 600.000 DWT zal liggen, betekent dit een investering — incl. die in het sauna- en zwembad voor de werknemers — van een f. 500 per DWT, hetgeen zeker niet hoger ligt dan bij werven met de tot nu toe gebruikelijke lay-out en uitrusting.

Volslagen anders liggen de verhoudingen bij de arbeidskosten. De hierboven vermelde jaarproduktie wordt bereikt met ca. 2.000 arbeiders, hetgeen 200 DWT per manjaar betekent, wat het dubbele is van hetgeen bij goed georganiseerde „conventionele” werven bereikt wordt. Volgens een globale berekening liggen de arbeidskosten per manjaar 40 pCt. hoger dan in Nederland. Uit deze gegevens kan afgeleid⁶⁾ worden, dat de kostprijzen van Arendal ruim 7 pCt. lager liggen dan die van een Nederlandse werf.

Natuurlijk moet niet vergeten worden, dat deze ontwikkeling ook het gevolg is geweest van enkele typisch Zweedse omstandigheden:

⁴⁾ Een goede beschrijving van dit bedrijf, met vele schema's en foto's vindt men o.a. in „Schip en Werf” van 21 juni 1963 en in Hansa (100e jaargang, no. 14).

⁵⁾ Peter F. Drucker: „Management in de praktijk”, blz. 81.

- a. het hoge peil van de arbeidskosten;
- b. het feit, dat ca. 25 pCt. van de uren nodig voor de aanbouw van het casco op de helling of in het dok wegens onwerkbaar weer verloren gaan. Dit bracht op zich zelf reeds de wens naar voren ook de aanbouw naar een gigantische, maar verwarmde werkhal te verplaatsen;
- c. het feit, dat de belastingwetgeving het project enkele aantrekkelijke fiscale aspecten bood. In Zweden is namelijk de mogelijkheid geopend tot zekere hoogte winsten belastingvrij te reserveren, mits de beschikbare middelen dienen voor diepte-investering, een eis waaraan de Arendalwerf zeker voldoet.

De positie van de Nederlandse scheepsbouw.

Liggen er nu in Nederland kansen voor een dergelijk project? Bijv. als een „joint venture” van de grote Nederlandse werven, waarbij eraan herinnerd zij, dat in het oorspronkelijke Euro-poortplan ook een aanzienlijk gebied gereserveerd was voor scheepsbouw- en reparatie-activiteiten.

De kansen op de realisering van een dergelijk project hier te lande acht ik echter uitermate gering. Ook een Arendalwerf is onder de tegenwoordige omstandigheden bepaald geen goudmijn. Gezien het prijspeil voor nieuwe tonnages zullen de afschrijvingen ook daar niet of slechts maar voor een klein deel verdiend worden, om van rente over het geïnvesteerde vermogen maar niet te spreken. De bij de Nederlandse werven beschikbare middelen zijn daarenboven reeds ge-earmarked voor aanpassingsinvesteringen, voor zgn. diversificatieplannen of worden beschouwd als een appeltje voor de dorst.

Ook werken de impulsen, die in Zweden belangrijk tot de realisering van dit project hebben bijgedragen, in Nederland veel zwakker: het loonpeil ligt lager (maar hoe ligt dit hier in 1970 ten opzichte van de Zuidoepese landen met hun ruime arbeidsmarkt?), het klimaat is (wat) gunstiger en de fiscale tegemoetkomingen in de vorm van investeringsaftrek en vervroegde afschrijving blijven zeker bij de Zweedse fiscaliteiten achter.

Moeten wij de toekomst voor de Nederlandse scheepsbouw nu maar somber inzien? Naar mijn mening toch niet. Er zijn voor de meeste Nederlandse bouwerven zeker mogelijkheden aanwezig de kostprijs verder te verlagen zonder in de financiële consequenties van een Arendalproject te vervallen.

Zoals reeds opgemerkt liggen de beste kansen in de afbouw: de fase na de tewaterlating waarin het schip inwendig wordt afgewerkt, de machines voor de voortstuwing en vele andere apparaturen worden geïnstalleerd, alsmede de verschillende leidingen worden gelegd. Met de afbouw is ruwweg genomen de helft van het totale aantal te verwerken manuren gemoeid, welke verhouding overigens met het type schip sterk kan variëren.

De afbouwwerkzaamheden zijn tot dusverre echter veel minder het doelwit van bedrijfsorganisatorische maatregelen geweest dan de produktie in de loodsen en het monteren van de secties op de helling of in het bouwdok. Aan boord moeten vele bedrijfsafdelingen (en onder-

aannemers) met elkaar samenwerken, waardoor het planningpatroon veel gecompliceerder is. Afwijkingen van het programma (bijv. door een te late levering) brengt daarom vaak ernstige storingen in de planning teweeg. Soms blijft alleen de datum, waarop het schip aan de reder moet worden opgeleverd, staan. De rest wordt dan alsnog overgelaten aan het (inderdaad vaak ruim aanwezige) improvisatietalent van de uitvoerende leiding. Is men er dan ondanks alles toch weer in geslaagd het schip tijdig te voltooiën, dan kan de triomfantelijke verzuchting wel worden vernomen, dat ook in dit opzicht geldt: „Shipbuilding is an art and not an industry”.

Uit de bakermat van de scheepsbouw, waarbij de problemen bij de fitting-out door de beruchte job demarcation nog omvangrijker zijn dan hier te lande, komen echter berichten, dat men daar doende is dit vraagstuk systematischer aan te pakken. Zo pasten de „British Research Association” en een vooraanstaande werf de methode van het „critical path” toe op de afbouw van een 12.000 tons motorvrachtschip ⁷⁾, naar men zegt met opmerkelijke resultaten. Aan deze methode, het zgn. „Programme Evaluation and Review Techniques system”, wordt ook in ons land veel publiciteit gegeven. Ongetwijfeld liggen hier mogelijkheden voor belangrijke kostenbesparingen bij de afbouw. Wel zal men zich moeten realiseren dat de invoering van het systeem meer om het lijf heeft dan het raadplegen van een organisatiebureau en het inschakelen van een computer!

Maar ondanks alle inspanningen de kostprijs te verlagen zullen de werven er zeker de eerstkomende jaren niet in slagen het evenwicht tussen prijs- en kostenniveau te herstellen. De aanbiedingsprijzen liggen 10 tot 15 pCt. beneden kostprijs, terwijl uit verdere rationalisatie misschien 5 tot 7 pCt. kostenbesparing gehaald kan worden, voor zover deze tenminste niet door een verdere stijging van de arbeidskosten (per werknemer) geheel of ten dele gecompenseerd wordt.

Verdiert het dan toch maar geen aanbeveling de scheepsbouw in Nederland tot een aanzienlijk lager peil terug te brengen en zoveel mogelijk te vervangen door andere activiteiten? Ik ben geneigd deze vraag in eerste aanleg ontkennend te beantwoorden en wel om de volgende redenen:

- a. het begrip winst is een onvoldoende maatstaf voor de beoordeling van een onderneming of bedrijfstak in het nationale vlak. Hiervoor is de zgn. toegevoegde waarde een veel betere norm ⁸⁾. In dit verband kan gesteld worden, dat de bijdrage van de Nederlandse scheepsbouw aan het bruto nationaal produkt vele honderden miljoenen gulden bedraagt, terwijl de bruto toegevoegde waarde per werknemer — ook bij het tegenwoordige lage prijspeil — die in vele andere bedrijfstakken, met name in de dienstenverlenende sector, te boven gaat.

- b. een detail hierbij is, dat de orders in de scheepsbouw zonder relatief belangrijke verkoopkosten verkregen kunnen worden. Werven, die trachten te „diversificeren” zullen tot hun schrik bemerken, dat het verkrijgen van opdrachten op ander gebied heel wat meer mankracht vergt en kosten met zich brengt dan de acquisitie van een miljoenenorder voor de bouw van een schip.

⁷⁾ Zie ook „The Economist” van 13 juli 1963, blz. 163: „Shipfitting according to computer”.

⁸⁾ Zie ook Peter F. Drucker: „Management in de praktijk”, blz. 58/59, die dit gegeven — speciaal voor produktiviteitsstudies — ook voor de bedrijfsleiding van groot belang acht.

Kostprijsbestanddelen	in Nederland		in Arendal	
materialen en leveranties van derden (incl. voortstuw. inst.)	70 pCt.	140	70,0 pCt.	
arbeidskosten	24 pCt.	200	16,8 pCt.	
kapitaalkosten	6 pCt.		6,0 pCt.	
kostprijs	100 pCt.		92,8 pCt.	

c. de Nederlandse werven bieden werkgelegenheid aan ruim 50.000 werknemers, waarvan waarschijnlijk een 30.000 in de bouw van schepen emplooi vinden. Gerekend moet worden dat eenzelfde aantal personen direct belang heeft bij de scheepsbouw als werknemers in de toeleverende en dienstenverlenende bedrijven.

Daar deze bedrijven meestal niet alleen op de scheepsbouw zijn georiënteerd (men denke alleen maar aan de plaatwalserijen) nemen zij commercieel een vrij sterke positie in, waardoor zij er in het algemeen wel in slagen hun produkten en diensten lonend aan de scheepsbouw te verkopen, al zijn ook hier de winstmarges ten opzichte van die van enkele jaren geleden vrij sterk gedaald. Zou nu de scheepsbouw voor een belangrijk gedeelte wegvallen, dan derven deze bedrijven niet alleen de winst, maar in een aantal gevallen ook een stuk kostendekking.

Tot dusverre heeft de Nederlandse scheepsbouw — terecht — de financiële consequenties van het ongunstige prijspeil in deze bedrijfstak alleen gedragen. De financiële draagkracht van de meeste werven is zeer behoorlijk en zij zijn bepaald wel tegen de gevolgen van enkele slappe jaren opgewassen. Daarenboven nemen deze bedrijven maatregelen om door spreiding van activiteiten de nadelige resultaten van de bouw zoveel mogelijk op te vangen. Dit is echter in de meeste gevallen maar tot een beperkte omvang mogelijk, zodat in het geval de bestaande crisis werkelijk een structureel karakter zou hebben, de lasten op de duur toch te zwaar worden om alleen door de onderhavige bedrijfstak te worden gedragen.

Voor deze fase intreedt is het gewenst, dat alle belang-

hebbenden bij deze nationale bedrijfstak overleg plegen in hoeverre de lasten herverdeeld kunnen worden. Wel zal aan eventuele steunmaatregelen aan de scheepsbouw dan een zodanige vorm moeten worden gegeven, dat deze rationaliserend werken en leiden tot concentratie, specialisatie en standaardisatie.

Slotbeschouwing.

De belangrijkste scheepsbouwlanden in de wereld plegen thans in O.E.S.O.-verband overleg in hoeverre voor de tegenwoordige moeilijkheden een oplossing gevonden kan worden. Eenvoudig zal dit overleg niet zijn, daar het nu eenmaal een realiteit is, dat de kostprijzen in de verschillende landen nogal uiteenlopen, wat tot afwijkende visies ten aanzien van de tot verbetering strekkende maatregelen aanleiding geeft. Daarenboven worden in enkele landen de feitelijke kostprijzen door steunmaatregelen versluierd weergegeven. Een van de eerste eisen blijft echter dat de O.E.S.O.-scheepsbouwcommissie zich rekenschap geeft van de oorzaken, die tot de precaire situatie in scheepvaart en scheepsbouw geleid hebben. Een kwantitatieve analyse kan hierbij naar mijn mening van groot nut zijn.

Indien nu een dergelijke analyse tot dezelfde uitkomsten zou leiden als de berekeningen van de heer Plate dan is er een grote kans, dat deze auteur in 1973 nogmaals in „E.-S.B.” zal publiceren, welk artikel dan — tot vreugde van alle bij de scheepsbouw betrokkenen — kan beginnen met „As I wrote ten years ago.....!”

Amsterdam.

J. H. SCHOLTE.

NASCHRIFT

Van de gelegenheid commentaar te geven op het artikel van Drs. Scholte zou ik gaarne af hebben gezien, indien hij mij niet had verweten, dat de uitkomsten van mijn berekeningen te veel de extrapolatie vormen van de trend van de jaren vijftig. Dit begrijp ik niet goed.

Drs. Scholte stelt zelf te recht dat ik geen keuze deed tussen verschillende varianten in de prognose, doch slechts uitrekkende wat het resultaat voor de scheepsbouw zou kunnen zijn, wanneer deze keuze is gedaan. Verder ben ik alleen al daarom niet gegaan, omdat scheepvaart en scheepsbouw niet op zichzelf staande activiteiten vormen, doch het resultaat zijn van de ontwikkeling van de wereldhandel. Wie prognoses wil maken, moet deze ontwikkeling bestuderen en zich tevens bewust zijn, dat de wereldhandel op zijn beurt weer samenhangt met de ontwikkeling van de nationale produkties.

Dat neemt niet weg, dat Drs. Scholte vele interessante facetten naar voren haalt en hierover veel wetenswaardig mededeelt. Ik heb echter enigszins de indruk gekregen, dat hij als het ware zijn aandacht richt op een aantal bomen en daardoor waarschijnlijk bewust niet toekomt aan een beschouwing van het gehele bos. De opgesomde factoren a t/m g zijn alle van invloed op het zeevervoer, doch de totale trend wordt misschien evenzeer bepaald door een aantal niet opgesomde factoren. Ik geef toe, dat ik het mijzelf gemakkelijk heb gemaakt door de wet van de grote getallen te laten werken: ik gebruikte immers het totale wereldvervoer en rekende mijn varianten uit over een periode van 10 jaren.

Op een op zichzelf juiste opmerking van Drs. Scholte

zou ik gaarne nog in willen gaan. Het vaststellen van het tijdstip van vervanging van een schip is voor de reder uiteraard interessant, maar voor de scheepsbouw maakt het relatief weinig uit of de levensduur enkele jaren verschilt. Gesteld, dat de wereldvloot gedurende langere tijd met een vast percentage (quod non!) pleegt te groeien, bijv. met 5 pCt. per jaar, dan zal de omvang over 20 jaar ca. 266 pCt. van de huidige vloot bedragen.

Ten behoeve van de verdere uitbreiding zal dan 13,3 pCt. moeten worden gebouwd. Hebben de schepen een levensduur van 20 jaar, dan zal moeten worden gesloopt en vervangen, hetgeen in het juist achter ons liggende jaar werd gebouwd, ca. 8 pCt. Dus in totaal 21,3 pCt., hetgeen ook weer ca. 8 pCt. is van de vloot, maar dan na 20 jaar. Voor een levensduur van 21 jaar behoeft iets minder te worden vervangen, globaal berekend 7,6 pCt. Het verschil in bouwactiviteit is dan 0,4 pCt. op 21,3 pCt. of ca. 2 pCt. Wanneer de levensduur langer is, bijv. 30 jaar, wordt door 1 jaar verschil in levensduur de bouwactiviteit slechts voor 1,5 pCt. beïnvloed.

Het is echter van veel groter belang of door plotselinge ontwikkelingen, op technisch of economisch gebied, deze levensduur zich in korte tijd snel wijzigt. Of wanneer de vervanging niet regelmatig verloopt, omdat de vloot door bijzondere oorzaken technisch en economisch niet evenwichtig is opgebouwd, zoals ten gevolge van de laatste wereldoorlog.

De opmerkingen van Drs. Scholte in dit verband maakt, kan ik uiteraard geheel onderschrijven.

Voorburg.

Ir. E. A. PLATE.

Schrijvers en cijfers - snikken of grimlachjes?

In het eerste kwartaal van 1963 is in Nederland een pennestrijd gevoerd over het voor en tegen van een stelsel van vaste overheidssubsidies, toe te kennen aan auteurs die zich in hun belletristisch werk hebben onderscheiden (zie in deze kolommen: J. J. Klant, „Schrijvers en cijfers”, „E.-S.B.” van 15 mei 1963).

Enkele vriendelijke gestes van de toenmalige Staatssecretaris voor de Kunsten waren het enige tastbare resultaat van een actie, waar nagenoeg alle Nederlandse schrijvers van naam hun steun aan hebben gegeven.

Nu de gemoederen wat zijn bedaard heeft het wellicht zin nog eens in retrospectie te bezien hoe een actie met een zo sympathiek en bescheiden doel — namelijk het garanderen van een loongrens-inkomen aan een kleine groep zeer creatieve Nederlanders — zozeer kon falen¹⁾.

De voornaamste conclusie waartoe dit artikel komt is dat de emotionele en onzakelijke wijze waarop auteurs subsidie hebben geëist als gold het een hen toekomend „droit divin”, in brede kringen van de publieke opinie verzet heeft opgeroepen. Zij die de actie in haar doeleinde steunden moesten haar veelal om de gekozen strijdmiddelen verwerpen.

Dit artikel wil positief bijdragen tot de zaak, van lezers en schrijvers, door destijds gebezigde onzakelijke argumenten en kwasi-economische bewijsvoeringen — bij het begin van de actie al gedeeltelijk door Prof. K. van het Reve in „Hollands Maandblad” aan de kaak gesteld — te identificeren en te weerleggen.

Uit de wirwar van ficties en emoties zal dan naar men hopen mag het door niemand betwiste doel — op een hoger peil brengen van literatuurproductie en -consumptie — zich duidelijker gaan aftekenen.

De vraag wáárom er een schrijverssubsidie moet komen is door de auteurs zelf al tevoren beantwoord, in zoveel versies dat men eigenlijk niet goed weet te kiezen. Ik maak een vrij willekeurige keus uit de knipsels en stukken die voor me liggen.

1. Vroeger traden koningen, keizers en raadspensionarissen als maecenas op. Reeds Spinoza werd gesteund (door Johan de Witt) en Molière kreeg een jaargeld van de Zonnekoning. Tegenwoordig ontbreken zulke maecenasen, en daar schrijvers nu eenmaal niet gefortuneerd zijn behoort er een andere, meer aan de moderne tijd aangepaste inkomensbron te worden geschapen.

Op dit argument zou ik zeer in het kort willen aanmerken dat het noemen van enkele namen van maecenasen en gesteunde auteurs uit de geschiedenis weinig bewijskracht heeft voor de stelling dat de literatuurproductie als zodanig afhangt van financiële hulp van derden. Men zou daar een anecdotisch tegenbewijs voor kunnen geven door de namen te noemen van auteurs die gemakkelijk uit eigen inkomsten konden leven en zeer goede boeken schreven: Robbe-Grillet in Frankrijk, de Sitwells in Engeland, Karen

¹⁾ Intussen werden evenwel op de begroting voor O. K. en W. o.m. de posten additionele honoraria (van f. 30.000 op f. 110.000), stipendia (van f. 30.000 op f. 60.000) en bijzondere eregelden (van f. 30.000 op f. 50.000) voor auteurs sterk verhoogd.

Blixen in Denemarken, Elsschot in België, Bordewijk en Nescio in Nederland. Dit „tegenbewijs” zegt even weinig als het bewijs. Wat we met zekerheid weten is dat er geen aanwijsbare tekorten optreden in het manuscriptenaanbod als het maecenaat ophoudt te functioneren. De huidige situatie in Nederland is daar een sprekend voorbeeld van.

2. Vroeger beloonden de uitgevers de hen aangeboden werken veel royaler. Geciteerd is het geval van Byron, die voor drie verzen van zijn „Childe Harold” een bedrag van f. 26.000 toucheerde, in een tijd waar de nominale valuta heel wat meer waard was dan nu. De Nederlandse auteurs moeten het met 10 pCt. van de winkelprijs stellen — voor pocketbooks met minder — hetgeen een onvoldoende inkomen oplevert.

Het laatste gedeelte van de stelling is buiten iedere twijfel juist. Naar een uitspraak van de voorzitter van de Koninklijke Nederlandse Uitgeversbond is in 1962 aan royalties voor belletristisch oorspronkelijk werk uitgekeerd een bedrag van f. 300.000, verdeeld over ca. 100 auteurs. Dat is onvoldoende om van te leven, afgezien voor enkele top-auteurs die met hun boeken grote oplagen en veel herdrukken halen.

Vergissen we ons niet, dan klinkt het protest van de schrijvers juist op dit punt zeer gedempt, enkele uitzonderingen (W. F. Hermans o.a.) daargelaten. We achten het verwonderlijk dat geen van de auteurs de kartellaire structuur van de Nederlandse boekenmarkt op de korrel heeft genomen. Ook al baden boekhandelaars en uitgevers niet in weelde — zeker niet de eersten — toch valt er vanuit lezersstandpunt wel iets aan te merken op een situatie waarin het aantal verkooppunten voor boeken — 720 gespecialiseerde boekhandels, 1.350 gecombineerde boekenkantoorboekhandels, d.w.z. 1 verkooppunt van boeken per 100 winkels en per 6.000 inwoners — zo schri! afsteekt bij de overige outillage van een moderne en ontwikkelde maatschappij:

Men zou meer begrip kunnen opbrengen voor de schrijversactie als deze zich had gericht op het literatuurbelief van de overheid in ruime zin genomen; met inbegrip dus van het vraagstuk van het boekenkartel, van het vraagstuk van Nederlandse leesgewoonten, het vraagstuk van een academisch-literaire opleiding, en het vraagstuk van het letterkundig onderwijs op lagere en middelbare scholen, om maar enkele elementen te noemen. Nu richt het verwijt van de schrijvers zich tegen symptomen en niet tegen oorzaken. Men vindt een auteurshonorarium van 10 pCt. te laag, maar verzuimt om de wet van vraag en aanbod in gebreke te stellen; het is nu eenmaal gemakkelijker en minder riskant om gelegenheidsauteur dan gelegenheidsuitgever of -boekhandelaar te zijn. Men zou — oneerbiedige gedachte! — de schrijvers haast het inzicht toewensen om óók een kartel te vormen; het Verdrag van Rome is immers nog lang niet van kracht!

3. Schrijvers zijn in zeker opzicht uitverkoren: zij belichamen de geestelijke elite van de maatschappij, in en door hen blijven de oude waarden levend; zulke mensen verdienen de dank van het volk en moeten worden vrijgesteld van beslommingen die hen al te zeer aan het aardse kluisteren.

Dit argument lijkt vèr gezocht, maar ik heb het herhaaldelijk openlijk en verdekt in de artikelen over schrijverssubsidie aangetroffen. „Nog altijd ligt over het schrijven iets van de middeleeuwse glans, van het privilege der clerken, die een vak geleerd hebben buiten het bereik van de gemene man; en waar thans het schrijven als *handwerk* binnen het bereik van allen ligt, zoeken de clerken hun privileges te handhaven door het schrijven als literatuur of als wijsbegeerte met ondoordringbare mysteriën te omgeven”. Aldus Menno ter Braak in „*Politicus zonder Partij*”, geschreven in 1933.

Het argument zoals het hierboven is neergeschreven is natuurlijk nonsens. Een geestelijk en lichamelijk valide schrijver zal net als ieder ander moeten werken om aan de kost te komen. En als hij moeite heeft dat werken aanschouwelijk te maken — een moeilijkheid die hij met beoefenaars van andere creatieve of puur geestelijke beroepen deelt — dan moet een discussie op een ander niveau mogelijk zijn dan waar zij nu gevoerd is. Dan zou ik mede aan de orde gesteld willen zien, wat onze maatschappij doet voor: uitvinders, die tijd en geld behoeven voor experimenten; jonge politici die hun zienswijze in de Tweede Kamer willen brengen en campagne moeten voeren; jeugdleiders die helpen de jeugdcriminaliteit te bestrijden door wedstrijden te organiseren, waar geld voor nodig is; afgestudeerden, die wetenschappelijk werk willen verrichten zonder aan de leiband van een instituut te lopen; sportbeoefenaars die willen trainen voor een belangrijke wedstrijd maar de tijd daartoe moeten vrijkopen.

4. *Schrijvers hebben subsidie nodig om zich geheel aan het schrijven te kunnen wijden. Geld is tijd, zegt de dichter J. C. Bloem — Drs. Klant citeert hem in „E.-S.B.” — en met het ongestoord werken aan een boek is de kwaliteit van de geproduceerde literatuur ten zeerste gediend.*

Dit argument is tenminste redelijk, en brengt een waarde in het geding — de *kwaliteit* van literatuur — waar een belangwekkende en vruchtbare discussie over mogelijk is. Inderdaad heeft de tweelingmarkt voor boeken en manuscripten enkele onvolkomenheden, die doen twifelen aan de juistheid van de kwaliteitsregeling door middel van vrije prijsvorming. Schrijvers die een vernieuwing in de literatuur tot stand brengen moeten rekenen met grote vertraging in de waardering voor hun werk, vaak zelfs over perioden die buiten de werking van de Auteurswet vallen. (Multatuli is een bekend voorbeeld, maar ook de recent ontwaakte belangstelling voor schrijvers als H.N. van der Tuuk, Nescio en Alexander Cohen, die hun werk meer dan vijftig jaar geleden schreven, zijn voorbeelden terzake)¹⁾.

Subsidie zou de brug kunnen slaan tussen het tijdstip van totstandkoming van een literair werk en de — in royalty-baten tot uitdrukking komende — waardering van het lezende publiek, vooropgesteld dat de instantie die de subsidie toekent over een scherp oog en een vooruitziende geest beschikt, eigenschappen die empirisch pas over enkele decennien geverifieerd kunnen worden!

Een overweging die ook de kwaliteit van de literatuurproductie beroert, is de toeneming van het aantal „penny-a-liners” onder de schoonschrijvers. Inderdaad zijn de mogelijkheden om een commerciële pen te voeren — voor

¹⁾ Om ieder misverstand te vermijden zij hier gereleveerd dat de Auteurswet de werken van de genoemde schrijvers wèl beschermt, nl. tot 50 jaar na hun overlijden.

radio, TV, reclamebureau of cursusinstituut — zozeer veruimd dat het woord *schnabbelaar* in onbruik is geraakt; men is nu overdag eerzaam tekstschrijver voor *bretelannonces* of cursussen Nederlands I, of schrijft een *schlager* of *cursiefje*; 's avonds wordt er dan verder gewerkt aan „de” roman. Men mag met enig recht vrezen dat dit soort auteurs op den duur steeds minder in staat zal zijn de professioneel beoefende stijl — overtuigend, amusant of belerend, al naar de stiel — te scheiden van de bedoelingsvrije, ontspannen stijl die het kenmerk is van de werkelijk schone letteren.

Zoals een concertpianist die in zijn onderhoud moet voorzien beter desnoods borden kan wassen dan een *barpiano* bedienen, zo zou een schrijver alles liever moeten doen dan overdag voor het brood schrijven. Lukt hem dit niet, omdat geen bevredigende combinatie van beroepen mogelijk is — en dat is gedeeltelijk een persoonlijke kwestie zoals ook blijkt uit het feit dat Slauerhoff wèl en Vestdijk niet slaagde in het combineren van het schrijverschap met een medische praktijk — dan kan een verstandig subsidiebeleid uitkomst brengen. Met de nadruk op het woord *verstandig*.

5. *Schrijvers behoren als scheppende kunstenaars subsidie te krijgen omdat toneelspelers en muzikanten — die alleen maar uitvoerende kunstenaars zijn — ook subsidie genieten.*

De premissen zijn ongetwijfeld juist. Het leeuwedeel van de kunstsubsidies gaat naar toneel, muziek, dans en beeldende kunsten; voor literatuur schiet maar een kleine 1½ pCt. over op het hoofdstuk Kunsten van de Rijksbegroting voor 1963. De beklemtoonde tegenstelling tussen schepende en uitvoerende kunstenaars lijkt al wat minder zuiver van bedoeling; wil men werkelijk beweren dat een uitvoering van Nathan der Weise als onlangs door de Toneelgroep Centrum geënceneerd, en door Guus Hermus e.a. vertolkt, een „uitvoering” als ieder ander is? Of dat Oistrakh, Menuhin, Mischa Elman, Heifetz verwisselbaar zijn als de boeren in een spelletje *Canasta*?

Waar bovengenoemd argument echter faalt is in zijn conclusie. Twee premissen ontbreken om het argument logisch te staven: a. dat kunstsubsidies als aan muziek, toneel e.d. gegeven nuttig zijn en b. dat dergelijke subsidies, gegeven hun algemene nuttigheid, ook aan schrijvers ten goede zouden moeten komen. Tegen beide premissen valt wel iets in te brengen.

Eerst iets over de nuttigheid van kunstsubsidies. In de toneelsector hebben de subsidies veel goeds gesticht, en hebben met name een verheugende spreiding in het toneellevens tot stand gebracht. Daar staat tegenover dat de subsidie, gezelschapsgewijs toegekend, heeft bijgedragen tot het centrifugeren van het Nederlands toneel in gezelschappen die, zeker van hun inkomsten, toneelexperimenten ondernemen waarvoor geen publiek te vinden is, en gezelschappen die, afhankelijk voor hun inkomsten van het publiek, teruggrijpen op de kasstukken uit het beproefde repertoire. De Haagse Comedie staat als gezelschap daar tussenin en is een van de weinige gezelschappen die trachten iets van de vroegere traditie van het goede en tevens genoeglijke burgermanstoneel levend te houden.

In de sector van de muziek heeft de subsidie, toegekend op de exploitatierekening door gemeente, provincie en rijk, een vergaande popularisering van het muziekrepertoire bewerkstelligd, met een preponderantie van Beethovens Vijfde, Tsjaikovsky's Pianoconcert, Dvoraks

Nieuwe Wereld en soortgelijke werken op abonnementsconcerten, enkele goede uitzonderingen (U.S.O. bijv.) daargelaten. We kunnen dit verschijnsel in zijn effect moeilijk waarderen maar zouden aarzelen de invloed die van de subsidie uitgaat onverdeeld gunstig te noemen.

In de sector van de beeldende kunsten bestaat een subsidieregeling op kunstankopen die, voor zover bekend, goed werkt en voor zowel kunstenaar als kunstkoper positieve resultaten geeft. De subsidie die sommige gemeenten daarenboven geven onder de benaming „contraprestatieregeling” — de gemeente betaalt een vast wekelijks bedrag van ca. f. 65, de schilder levert daarvoor een afgesproken aantal doeken per jaar in — heeft ongelooflijke aantallen banale en waardeloze schilderwerken in gemeentebezit gebracht, pour besoin de la cause in een middag in elkaar geflanst, met slechts enkele klodders verf om op het verfgebruik te bezuinigen. Men kan zich licht voorstellen welk effect dit heeft op de bereidheid van gemeenten het werk enigszins aanvaardbaar te exposeren; het gevolg is een opslag zonder eind in gemeente-opslagplaatsen, en een onverschillig worden van de enkele schilders die meenden voor het openbaar kunstbezit nog een werkelijke inspanning te moeten doen.

Is dus het nut van subsidies in de andere kunstsectoren niet zonder schaduwzijden, helemaal aanvechtbaar is de stelling dat de schrijvers subsidie verdienen omdat de andere takken van kunst ook subsidie krijgen. Het gaat er in de andere sectoren immers voornamelijk om, het produktie-apparaat — men vergeve de koude term — intact te houden. Een toneellevén kan nu eenmaal niet bestaan zonder toneelschool, inspeciënten, requisieten, schouwburgen. Een muziekleven is ondenkbaar zonder conservatoria, muziekinstrumenten, concertgebouwen. Schilders hebben ateliers nodig, een ezel, kostbare verf en linnen. Beeldhouwers verhakken talrijke kostbare stukken steen voordat ze hun kunst enigszins meester zijn. De menselijke factor die de kunstenaar uitmaakt is niet alléén bepalend in deze takken van kunst; men dient de kunstenaar te subsidiëren om het apparaat draaiend te houden, en men subsidieert het apparaat om de kunstenaar aan het werk te houden.

Bij schrijvers niets van dit alles. Ter Braak schrijft het heel bondig in het reeds geciteerde „Politicus zonder Partij”:
„... het schrijversatelier dat niet bestaat, omdat het geen andere technische attributen heeft dan een pen, inkt en papier...”. Geen scholing, geen hulpmiddelen, en een verwerkende industrie (uitgeverij en grafische branches) die haar inkomsten voor een te verwaarlozen deel uit oorspronkelijke Nederlandse belletristiek trekt, met tientallen uitwijkmogelijkheden naar herdrukken, vertalingen of niet-belletristische uitgaven.

Pleiten voor schrijverssubsidie onder verwijzing naar subsidie in andere kunstsectoren werkt dus zeer zwak; de schrijvers kunnen het beter laten. Men zou er een minder mooie karaktertrek achter kunnen vermoeden.

6. *Het laatste argument dat we uit de verschillende oratio's pro domo opdiepen: schrijvers behoren gesubsidieerd te worden omdat lezen zo'n bijzonder belangrijk tijdsverdrif is; de geestelijke volksgezondheid vergt een literatuurproduktie van topkwaliteit. Als men de Nederlandse literatuurproduktie niet beschermt verdrinkt deze in de culturele overspoeling van de ons aangrenzende taalgebieden.*

Alweer zo'n complex argument dat vol gaten te schieten is. (Tot mijn spijt! Aan dit artikel zijn vijf concepten vooraf

gegaan waarin ik trachtte tot een positiever uitkomst voor de schrijvers te komen, omdat mijn sympathie naar hen uitgaat — maar tevergeefs! Hun stelling is té wankel).

In de eerste plaats: lezen moge inderdaad het belangrijkste tijdsverdrif van de Nederlander zijn, hij leest zeker niet in de eerste plaats belletristiek. Van de 100 in Nederland gelezen boeken zijn er gemiddeld nog geen 8 van het niveau dat door de protesterende auteurs vertegenwoordigd wordt; 92 van de 100 zijn ófwel zgn. lichtere belletristiek (met een vage begrenzing ergens bij Jan Fabricius aan de bovenkant en Willy Corsari aan de onderkant), ófwel educatieve, stichtelijke én hobby-lectuur, die in het Nederlands boekenbezit een zeer belangrijke plaats inneemt. De heer Klant is voor zover mij bekend de eerste die een plaatsje aan de subsidietafel inruimt voor schrijvers van kinderboeken (ofschoon hij hier ineens een beperking maakt tot „uitstekende kinderboeken... die-aan de hoogste eisen voldoen”, een eis die eerder bij de „gewone” belletristiek merkwaardigerwijs niet is gesteld).

Als men bezorgd is voor de geestelijke volksgezondheid van de Nederlanders zou een wat verder gepousseerd onderzoek eerder nodig zijn, bijv. naar de oorzaken van het feit dat méér Nederlanders een TV-toestel bezitten dan er Nederlanders zijn die per jaar één of meer boeken kopen. Het probleem wordt dan verlegd naar de lezer, waar het in feite thuisheert; want, zoals de heer Klant in zijn artikel ook toegeeft: „Wanneer het aanbod van manuscripten zou worden vergroot, valt er voor een overproduktie van boeken uiteraard niet te vrezen” (sic). Schrijverssubsidie verhelpt met andere woorden niets aan de omstandigheid dat er in Nederland weinig gelezen wordt. Zouden we als amateur-psycholoog een duit in het zakje moeten doen, dan zou herinnerd kunnen worden aan de tijd dat lezen gelijkstond met zondige verspilling omdat er onnodig lampolie verbruikt werd...

Het gevaar van een culturele overspoeling tenslotte lijkt niet geheel illusoir, maar toch wel wat overtrokken. Nederland staat als handelsnatie sedert eeuwen open voor buitenlandse culturele invloeden, zonder merkbare verarming van onze literatuurproduktie of van onze taalschat. Onze titelproduktie (7,5 belletristische eerste uitgaven per 100.000 capita per jaar) steekt gunstig af bij die van cultuuruitstralende landen als Duitsland (7,7) en Frankrijk (3,8), en ligt daarentegen lager dan de titelproduktie in een land als België (13,5) dat feitelijk geen eigen taalgebied heeft. In een land als IJsland, dat blootstaat aan culturele invloeden uit Scandinavië, overig Europa en de Verenigde Staten, bedraagt dezelfde titelproduktie ruim 60 per 100.000 capita per jaar! We zouden eerder concluderen tot het omgekeerde: hoe groter de culturele beïnvloeding, hoe meer belangstelling voor lectuur, waarvan lectuur van eigen bodem profijt trekt.

Resumerende zien we geen enkel steekhoudend argument voor schrijverssubsidie als collectief beginsel. We zien integendeel slechts narigheid komen van het op het kussen verheffen van een kaste van gesubsidieerden, waar dan wel weer een groep van „vrije schrijvers” tegen zal reageren.

Het tot dusverre gevolgde subsidiebeleid van de overheid lijkt ons zeer goed afgestemd op de behoeften van de situatie. Zij die letterkunde willen studeren, kunnen, als ze

H A F A
MANNHEIM

26. Sept. - 4. Okt. 1964

H A F A
WIESBADEN

31. Okt. - 8. Nov. 1964

2 bedeutende hauswirtschaftliche Fachausstellungen für den Konsumenten

Branchen: Haus- und Küchengeräte aller Art, Nahrungs- und Genussmittel, Möbel, Wohnbedarf, Kunstgewerbe.

Angebote und Vorschläge durch: **HECKMANN-AUSSTELLUNGEN** seit 1928 KG.
6200 Wiesbaden, Kapellenstrasse 47, Tel. 37 09 63

er de capaciteiten toe bezitten, zonder veel bezwaar een studiebeurs krijgen. Er worden reisbeurzen aan dichters ter beschikking gesteld. Verdienstelijke oudere auteurs genieten eregelden. Beroepsauteurs ontvangen stipendia. Oorspronkelijk werk wordt met prijzen aangemoedigd. Jonge auteurs kunnen in gesubsidieerde tijdschriften terecht.

Deze genuanceerde vorm van steun is véél beter dan een ongerichte subsidie aan een groep personen, die cooptatie als enig selectie criterium kent, en het geld zelf wil verdelen. Er is al chinoiserie genoeg in de letterkundige wereld. Wat slechts te wensen blijft, door een dankbaar lezer van veel goede Nederlandse boeken, is dat al deze steunverleningen uit een wat ruimer beurs geschieden. De wensen van de schrijvers, met welke zotte argumenten ook bekleed, zijn in wezen bescheiden: het gaat om nauwelijks f. 1 mln. per jaar. Laat men dit bedrag voteren; het vertegenwoordigt de waarde van „de staart van een modern verkeersvliegtuig” zoals een der pleiters voor subsidie snedig opmerkte.

Men bestede dit bedrag aan verstandige, door niet-belanghebbenden toegekende, schrijverssubsidies; en *niet* aan een „Schrijverssubsidie” — d.w.z. gegarandeerd beroepsinkomen — zoals nu wel wordt bepleit.

De Bilt. Drs. C. DE KONING.
(slot op blz. 906)

Wat betekent
**bewind-
voering**
door de
Kas-Associatie

Deskundig beheer van effecten, onroerende goederen, enz. Zorgvuldige, objectieve afweging van eventueel tegenstrijdige belangen der verschillende bij een vermogen betrokken personen. Accurate administratie.

KAS-ASSOCIATIE

spuistraat 172 amsterdam

Het verzekeringsconcern der **OUDE HAAGSE VAN 1836** vraagt een

juridisch medewerker

(mr. in de rechten of kandidaat-notaris)
leeftijd tussen 25 en 30 jaar.

Van de te benoemen functionaris wordt verwacht, dat hij zich tot een zelfstandige kracht zal ontwikkelen, die de directie en de reeds aanwezige bedrijfsjurist op creatieve wijze ter zijde kan staan. Gedegen kennis en een wendbare geest zijn vereist. Juridische praktijkervaring strekt tot aanbeveling.

Het aanvangssalaris zal, afhankelijk van leeftijd en capaciteiten, f 9.000,— tot f 14.000,— bedragen. Premievrij ouderdoms-, weduwe-, wezen- en invaliditeitspensioen.

Brieven met uitvoerige inlichtingen en recente pasfoto aan de Directie van de **OUDE HAAGSCHE VAN 1836**, postbus 451, Den Haag.

Documentair naschrift.

De aangehaalde motieven pro schrijverssubsidie zijn voornamelijk ontleend aan de artikelen over het onderwerp, van de hand van diverse auteurs, verschenen in het *Hollands Maandblad*, jrg. 4 no. 185, jrg. 5 no. 186, en *Propria Cures*, jrg. 73 nos. 20 en 21.

De verklaringen van het Actiecomité Schrijversprotest zijn terug te vinden in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 9 maart 1963.

De aangehaalde feiten over leesgewoonten van het Nederlands publiek zijn te vinden in het rapport *Mensen en Boeken*, een onderzoek naar koop-, lees- en studiegewoonten i.o.v. de Stichting Speurwerk betreffende het Boek, verricht in 1961 door de Nederlandse Stichting voor Statistiek te 's-Gravenhage.

De statistische gegevens met betrekking tot de titelproductie zijn ontleend aan de *statistische jaarboeken* van de betrokken landen (cijfers met betrekking tot 1960).

Gegevens over de omvang en vorm van huidige literaire overheidssubsidies zijn te vinden in „De Uitgever”, *Maandblad* van de Kon. Ned. Uitgeversbond, 43e jrg., no. 3, maart 1963.

**GELD- EN
KAPITAALMARKT**

Geldmarkt:

Sedert begin september ziet men op de weekstaat van De Nederlandsche Bank het te goed van het Rijk stijgen, een teken dat de jaarlijkse afdracht door het bedrijfsleven van belastingpenningen is begonnen. Deze stroom zal nog tot midden oktober aanhouden. Het betekent een zware tijd voor de banken. Dank zij de afgiftepolitiek van schatkistpapier vervalt in deze weken weliswaar een belangrijk bedrag, doch als men bedenkt dat dit naar schatting rond f. 500 mln. bedraagt en toch zeker f. 750 à f. 1.000 mln. de markt verlaten, dan kan het moeilijk anders of de september/oktober kasperiode zal een krappe markt te zien geven.

De banken hebben hierop gerekend, ook bij het vaststellen van de vervaldata van haar buitenlandse uitzettingen. In het 16 september eindigende tijdvak is al ruim f. 100 mln. vrijkomende valuta aan De Nederlandsche Bank doorverkocht. Deze acht de repatriëring echter minder wenselijk. Vandaar dat zij de vrije liquiditeit van het bankwezen heeft verhoogd door te bepalen, dat

PROOST EN BRANDT n.v.

RUSLAND 26 — AMSTERDAM

Ter vervulling van de vakature

CHEF INTERNE CONTROLE

zoeken wij contact met een

ASPIRANT-ACCOUNTANT

die ervaring bezit als 1e assistent-accountant en die met de NIVA-studie gevorderd, is tot de inrichtingsleer.

De bedoeling is dat wij na voltooiing van de studie beschikken over een INTERNE ACCOUNTANT, die een zelfstandige taak vervult in nauwe samenwerking met ons extern accountantsbureau.

Leeftijd: omstreeks 30 jaar.

Spoedige indiensttreding is gewenst.

Brieven met uitvoerige inlichtingen omtrent theoretische vorming, praktische ervaring en persoonlijke omstandigheden te richten aan de afdeling Personeelzaken.

ZUIDHOLLANDE BANK N.V.

Rotterdam

zoekt een

econom

Hij zal in het bijzonder bij het beheer en de bewaking van de kredietportefeuille een taak hebben te vervullen. Deze positie eist naast economische ook juridische kennis. Het betreft hier een afwisselende taak, die de functionaris in regelmatig contact brengt met zowel het overige personeel als met relaties. Hierbij zal tevens in belangrijke mate een beroep worden gedaan op zijn zakelijk inzicht.

Praktische ervaring in soortgelijke functie en/of bekendheid met het bankvak strekken tot aanbeveling.

Leeftijd liefst niet ouder dan 35 jaar.

Eigenhandig geschreven brieven met uitvoerige gegevens worden onder nummer 151 ingewacht bij

Psychologisch Adviesbureau
L. Deen en Dr. J. G. H. Bokslag
Nwe Binnenweg 474, R'dam.

het kasreservepercentage met 3 wordt verlaagd waardoor dit de nul-stand heeft bereikt. Uit deze stand mag men niet afleiden, dat de kasreserve-regeling is opgeheven. Men kan als zeker aannemen, dat de Centrale Bank de kasreservepolitiek als additioneel monetair instrument naast de open-marktpolitiek en soms ter ondersteuning van de discontopolitiek zal blijven toepassen.

Kapitaalmarkt.

De Rijksbegroting en de Macro-Economische Ramingen van het Centraal Planbureau hebben enkele feiten opgeleverd, die ons inzicht ook in de gang van zaken op de kapitaalmarkt enigszins kunnen verdiepen. Wat de vraagzijde betreft blijken de investeringen, die in het begin van het jaar stabiel waren, daarna weer te stijgen. De totale investeringen in vaste activa van bedrijven naar volume zullen naar schatting 2 pCt. toenemen. Als gevolg van prijsstijging, met name in de bouwsector, zal het waardebedrag hier boven uit komen.

Het beroep van de Staat op de markt zal bij een veronderstelling van neutrale financiering hoger worden dan geraamd. Noodgedwongen gaat de lening als financieringsmiddel voor de Staat een grotere rol spelen. Immers, volgens de begroting 1963 zou het Rijk in genoemd jaar slechts een beroep van f. 350 mln. behoeven te doen, hetgeen in maart reeds werd verwezenlijkt. Na de indiening van de begroting bleken de uitgaven aanmerkelijk hoger te liggen dan was voorzien. Een tweede lening werd in verband hiermede in mei geplaatst. De jongste raming wijst op een verder nog niet gedekt kastekort van f. 245 à f. 275 mln. Tegenover de groeiende vraag staat evenwel wat het bedrijfsleven betreft de waarschijnlijkheid van hogere winstfinanciering. Immers, de winsten zullen toenemen met ca. 4 pCt. De spaarcijfers van institutionele beleggers wijzen verder op een sterke expansie, zodat een evenwichtige ontwikkeling vooralsnog verzekerd lijkt.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	28 dec. 1962	H. & L. 1963	13 sept. 1963	20 sept. 1963
Algemeen	345	401 — 346	401	398
Intern. concerns	464	560 — 463	560	554
Industrie	319	359 — 321	356	354
Scheepvaart	134	158 — 135	149	158
Banken	257	261 — 232	251	249 ^a
Handel enz.	150	161 — 150	159	159

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.

Kon. Petroleum	f. 157	f. 172,20	f. 170,90
Philips G.B.	f. 139	f. 156,70	f. 153,30
Unilever	f. 138,40	f. 145,30	f. 142,80
A.K.U.	401½	500½	515½
Hoogovens, n.r.c.	558	613	601½
Kon. Zout-Ketjen, n.r.c.	723	800½	800
Zwanenberg-Organon	909¾	960	954
Van Gelder Zn	244	254½	254¾
Amsterdamsche Bank	390	390	390
Robeco	f. 208	f. 233	f. 233

New York.

Dow Jones Industrials	652	740	743
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand.

Langl. staatsobl. a)	4,24	4,21	4,24
Aand.: internationalen a)	3,20	.	3,11
lokale a)	3,86	.	3,51
Disconto driemaands schatkist- papier	2	1½/16-2½/16	2

a) Bron: Veertiendaags Beursoverzicht Amsterdamsche Bank.

C. D. JONGMAN.

WEST-INDIË

MORET & OUDHEUSDEN

Accountants en belastingconsulenten

vragen voor hun kantoren te

CURAÇAO en SURINAME

ASSISTENT-ACCOUNTANTS

met ruime ervaring en gewend zelfstandig te werken.

Academisch gevormden genieten de voorkeur.

Belangstellenden wordt verzocht eigenhandig te schrijven aan: Moret & Starke, Keizerstraat 9, Rotterdam-1, met een kort overzicht van hun opleiding en levensloop.

*U reageert op annonces in „E.S.B.”?
Wilt U dat dan steeds kenbaar maken!*

GEMEENTE 'S-GRAVENHAGE

Bij de Verkeersafdeling van de Gemeentelijke Dienst van de Stadsontwikkeling kan een academisch gevormde kracht, bijvoorbeeld een civiel-ingenieur, een economisch doctorandus of een sociaal geografisch doctorandus worden geplaatst in de rang van

PLANOLOOG A

Salarisgrenzen f 846,— — f 1139,— p. maand, excl. 4% huurcompensatie.
7 jaarlijkse verhogingen.

Vakantietoelage: 4% van het jaarsalaris.

De aan te stellen functionaris zal naast de behandeling van het verkeers- (incl. het parkeer-) onderzoek worden belast met de algemene problemen van het verkeer en het parkeren.

★

Uitvoerige, eigenhandig geschreven sollicitaties met vermelding van volledige personalia en met opgave van referenties binnen 14 dagen na verschijning van dit blad ONDER No. K 195 te zenden aan de Directeur van het Gemeentelijk Bureau voor Personeelsvoorziening, Burg. de Monchyplein 10 te 's-Gravenhage.

BUREAU VAN DE KIEFT N.V.

Organisatie- en Beleidsconsulenten

AMSTERDAM - BRUSSEL

In opdracht van Commissarissen en Directie van een grote, internationaal georiënteerde, nederlandse onderneming (basisindustrie), gevestigd in het westen des lands, met vele fabrieken, dochtermaatschappijen, deelnemingen en belangen, zowel op het continent als overzee, zoeken wij - in strikt vertrouwelijke sfeer - contact met een manager van formaat ter opname in de

CONCERN-DIRECTIE

Het, zeer gevarieerde productieprogramma (chemische, doch ook vele andere basisproducten en halffabrikaten) vindt zijn afzet bij de groot- en kleinindustrie over vrijwel de gehele wereld.

Deeluitmakend van het hoogste Bestuurscollege, draagt de gezochte functionaris vanzelfsprekend mede-verantwoordelijkheid voor beleid en bestuur, waarbij in het bijzonder de commerciële en bedrijfs-economische aspecten, zomede de concernontwikkeling, zijn volledige aandacht vragen.

De gedachten gaan uit naar een uiterst bekwame topfiguur, bij voorkeur uit de grootindustrie van overeenkomstige aard, wiens opleiding en ervaringen volledig aansluiten bij de hierboven aangegeuide positie. De hoogste eisen zullen worden gesteld aan de background, de ondernemerskwaliteiten en het koopmanschap. Leeftijd 40-50 jaar.

Belangstellenden worden verzocht zich te wenden tot de heer S. van de Kieft, Leidsestraat 74, Amsterdam. Tel. 020-65316/62953 (na 20.00 uur: 020-710345). Volledige geheimhouding wordt zonder meer gegarandeerd. Eerst na een uitvoerige gedachtenwisseling wordt, in onderling overleg met de principieel geïnteresseerde, contact met opdrachtgevers opgenomen.

★ **Herhaling** IS DE TOVERKRACHT VAN **DE RECLAME!** ★

Bij de FINANCIËLE DIENST bestaat de
mogelijkheid tot plaatsing van enige

JONGE BEDRIJFSECONOMEN

Leeftijd tot 35 jaar.

De voorkeur gaat uit naar hen, die
belangstelling hebben voor kostprijs- en
resultatenberekening en/of voor interne
organisatie-vraagstukken.

Sollicitaties worden gaarne ingewacht bij
de 2e afdeling van de Dienst van Personeelzaken
der N.V. Nederlandsche Spoorwegen te Utrecht.

EERSTE NEDERLANDSCHE

PENSIOENREGELINGEN

RISICO-HERVERZEKERING VAN PENSIOENFONDSEN

BUREAU VOOR COLLECTIEVE CONTRACTEN
JOHAN DE WITTLAAN 50 'S-GRAVENHAGE
POSTADRES: POSTBUS 5 TEL. (070) 514351

Abonneert U op DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie
van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verrijn Stuart,
Prof. J. Zijlstra.

★

Abonnementsprijs f. 30; voor
studenten f. 15.

★

Abonnementen worden aan-
genomen door de boekhandel
en door uitgevers

DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM

Amsterdamsche Bank vraagt

jonge economen en juristen

die na een 2-jarige opleiding op de
Hoofdbank te Amsterdam in aanmerking
wensen te komen voor een leidinggevende
functie op een onzer kantoren. Nadere
inlichtingen worden na schriftelijk con-
tact gaarne verstrekt. Sollicitaties aan:
Amsterdamsche Bank, afdeling
Personeelzaken, Herengracht
595, Amsterdam.

AMSTERDAMSCHЕ BANK

8A

Bij het Provinciaal Opbouworgaan Stichting Zeeland te Middelburg kan worden geplaatst een

MIDDELBAAR ONDERZOEKER

In aanmerking komen:

- personen in het bezit van het diploma middelbaar planoloog;
- personen, die het kandidaatsexamen in één der sociale wetenschappen met goed gevolg hebben afgelegd;
- personen, die op een andere wijze een bekwaamheid op overeenkomstig niveau kunnen aantonen.

Naast een behoorlijke kennis van statistische bronnen en statistische bewerkingen, is serieuze belangstelling voor documentatiewerkzaamheden en voor sociaal onderzoek (incl. „veldwerk”) absoluut vereist.

Geboden wordt een veelzijdige werkkring, waarin bij gebleken geschiktheid ruimschoots plaats is voor eigen initiatief en zelfstandigheid in de taakuitvoering.

Salarisgrenzen: f. 7.272 — f. 8.796, exclusief A.O.W.- en huurcompensatie en 4 pCt. vakantietoelage; aanstelling boven het minimum is mogelijk. De Stichting Zeeland is aangesloten bij de Interprovinciale Ziektekostenregeling.

Voor gehuwden is het provinciaal verplaatsingskostenbesluit van toepassing. Opname in het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds is mogelijk.

Eigenhandig geschreven sollicitaties te richten aan de secretaris van het dagelijks bestuur der Stichting, Populierenlaan 4 te Middelburg.

**HOLLANDSCHE SOCIËTEIT
VAN LEVENSVZERKERINGEN N.V.**

A^o 1807

.... meer dan
anderhalve eeuw
levensverzekering

HOOFDKANTOOR

Herengracht 475, Tel: (020) 221322, AMSTERDAM C.

HEAD OFFICE FOR CANADA

Holland Life Building
1130 Bay Street, Tel. WA 5-4511, TORONTO.

84.2

Efficiency

bespoedigt

Uw contacten
met gegadigden

★

Indien

Uw telefoonnummer
in Uw annonce
moet worden
opgenomen,
vermeld dan
tevens het

NETNUMMER

**ADVERTEREN KOST GELD
NIET ADVERTEREN KOST VEEL MEER GELD!**

HOOGOVENS IJMUIDEN

Bij de Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken N.V. en aangesloten bedrijven te IJmuiden bestaan bij verschillende afdelingen momenteel vacatures voor

economen

Eigenhandig geschreven sollicitaties met beschrijving van opleiding en levensloop worden, vergezeld van een recente pasfoto en onder vermelding van ons nummer ED 548, ingewacht bij de afdeling Personeelszaken Beambten. Desgewenst kunnen bij genoemde afdeling vooraf schriftelijk nadere inlichtingen worden gevraagd.

op o.a. de volgende gebieden:

- bedrijfseconomisch stafwerk
- administratieve organisatie
- productieplanning
- structurele organisatie.

Voor deze vacatures kunnen zowel jonge, pas afgestudeerde, economen in aanmerking komen als economen met enige jaren praktische ervaring. In enkele gevallen is een bedrijfseconomische opleiding of ervaring vereist.

DE TWENTSCHE BANK

BUDGET KREDIET

voor particulieren

ENKELE BIJZONDERHEDEN:

- Budget Kredieten worden verstrekt in vaste bedragen van f 8.000, f 9.000, f 10.000, f 11.000 of f 12.000, afhankelijk van het inkomen.
- Niet opzegbaar van de zijde van de bank.
- Geen onderpand of andere zekerheid vereist.
- Kwijtschelding bij overlijden.
- Schriftelijke, desgewenst mondelinge, behandeling van de aanvraag, naar keuze bij kantoor in of nabij woonplaats, of bij hoofdkantoor te Amsterdam.

- Jaarinkomen van de leningnemer, na aftrek van inkomstenbelasting tenminste f 16.000.
- Maximum leeftijd 55 jaar.
- Looptijd 4 jaar.
- Aflossing in 16 gelijke 3-maandelijke termijnen.
- Rente 6% per jaar.
- Eenmalige afsluitprovisie van 1% over het gehele bedrag; behandelingsprovisie van ¼ % over het nog verschuldigde bedrag bij de aanvang van iedere volgende 3-maandelijke termijn.

De brochure „Budget Krediet voor particulieren” is bij alle kantoren van DE TWENTSCHE BANK en VAN MIERLO EN ZOON verkrijgbaar of wordt U op verzoek gaarne toegezonden door De Twentsche Bank, Postbus 407 te Amsterdam.

GEMEENTE ROTTERDAM

Bij het

ENERGIEBEDRIJF

kan bij de afdeling Interne Controle een

assistent-accountant

of

adjunct-accountant

worden geplaatst.

Vereist is gevorderde studie voor accountant en ruime controle-ervaring.

Rangindeling en salaris zijn afhankelijk van opleiding en ervaring.

Gunstige pensioenregeling.

De Verordening inzake de vergoeding van reis- of pensiekosten en verhuiskosten is van toepassing.

Brieven met volledige gegevens ten aanzien van opleiding, ervaring enz. en met bijvoeging van een pasfoto van recente datum, binnen veertien dagen na deze oproep te zenden aan de chef van het bureau Personeelvoorziening, kamer 331, stadhuis, Rotterdam, onder no. 556.

„Winterthur - Leven”

zoekt een

specialist voor Groepsverzekering

Zij roept in verband hiermede sollicitanten op, die de opbouw van deze collectieve sector ter hand willen en kunnen nemen.

De aan te stellen functionaris moet over praktijkervaring beschikken en een grondige kennis hebben van alle facetten van de groepsverzekering, zowel wat oudedags- weduwen- en wezenpensioen als wat invaliditeitspensioen betreft. Aan een academisch gevormde wordt de voorkeur gegeven.

„Winterthur-Leven” oefent met succes in de verschillende Europese landen het collectieve bedrijf uit, zodat op een daadwerkelijke steun kan worden gerekend.

Uitvoerige sollicitaties worden gaarne ingewacht bij de Directie voor Nederland, Herengracht 520, Amsterdam.

Sluit uw verzekering bij de

Algemeene Friesche Levensverzekering-Maatschappij

VEREENIGING VAN LEVENSVERZEKERING-EN LIJFRENTTE

„De Groot-Noordhollandsche van 1845”

Algemeene Friesche Brandverzekering-Maatschappij N.V.

LEEWARDEN, BURMANIAHUIS

AMSTERDAM, VAN BRIENENHUIS

ROTTERDAM - DEN HAAG - UTRECHT - GRONINGEN - HENGELO - HAARLEM - ARNHEM

Pelikan schrijfmachinelint
van natuurzijde is voor
verzorgde zakenbrieven
toonaangevend geworden.

**Pelikan schrijfmachine-
linten geven Uw correspondentie
cachet en distinctie.**

Pelikan

Günther Wagner Hannover Pelikan-Werke

Alleenvertegenwoordigers voor Nederland

H. van Gemert & Co. N.V. Amsterdam